

Κοινωνικές καὶ οἰκονομικές παράμετροι τοῦ διαθηρησκειακοῦ διαλόγου

ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ Χ. ΤΣΟΜΠΑΝΙΔΗ*

Ἡ δυναμική τοῦ διαλόγου

Ἡ πορεία τῆς οἰκονομικῆς παγκοσμιοποίησης μετὰ τὴ μορφή τῆς νεοφιλελεύθερης οἰκονομίας τῆς ἀγορᾶς, ἰδιαίτερα μετὰ τὸ «μαῦρο φθινόπωρο» τοῦ 2008, ὅταν ξέσπασε ἡ τεραστίων διαστάσεων καὶ ἀπροσδιόριστη σὲ διάρκεια καὶ συνέπειες παγκόσμια οἰκονομικὴ κρίση, μοιάζει σὰν νὰ ἐξελισσεται μέσα σὲ λαβύρινθο. Ὁ Χόρχε Λουὶς Μπόρχες ἔγραψε πὼς ὅταν σὲ ἕνα λαβύρινθο βρεθεῖς σὲ ἀδιέξοδο ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές, μπρός-πίσω, ἀριστερά-δεξιά, τότε ἡ μόνη διέξοδος βρίσκεται πρὸς τὰ πάνω. Ἡ ἐξοδος αὐτὴ ὀνομάστηκε μετὰ μιὰ ποιητικὴ διάθεση «ἐφοδος στὸν οὐρανό»¹. Βεβαίως, δὲν χρειάζεται νὰ ἐξηγηθεῖ ὅτι δὲν ἐννοεῖται ἡ φαντασιακὴ φυγὴ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ στροφὴ σὲ ἕναν ἀόριστο οὐράνιο-ἀπόκοσμο ἢ πνευματικὸ-ἐσωτερικὸ κόσμο. Κατὰ κάποιον τρόπο ἐννοεῖται αὐτὸ πού ὁ καθηγητὴς Ρίτσαρντ Φόκ ἐπισημαίνει, μετὰ τὴ βοήθεια τοῦ ἀπ. Παύλου, σὲ σχέση μετὰ τὸ μεταμορφωτικὸ ρόλο τῆς θρησκείας στὴ συνάφεια τῆς Παγκοσμιοποίησης². Ὑπάρχει, λέει ὁ Φόκ, ἕνα χωρίο τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς, πού ἀρχίζει ὡς ἐξῆς: «Ἔστιν δὲ πίστις ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων (11,1)». Ὁ ἀπ. Παῦλος συνεχίζει (στὸ κεφάλαιο 11), ἐπισημαίνει ὁ καθηγητὴς, περιγράφοντας μιὰ πορεία πιστῶν πού δὲν μπορούσαν πλέον νὰ ἰκανοποιηθοῦν μετὰ τὸν κόσμο ὅπως τὸν ἔβλε-

* Ὁ Στυλιανὸς Τσομπανίδης εἶναι Ἑπ. Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

1. Βλ. σχετικὸ σχόλιο τοῦ Σάββα Μιχαήλ στὴ στήλη «Γνώμη» τῆς ἐφημ. *Ἀγγὴ*, 1/1/2012, προσὶ τὸ καὶ στὴν ἰστοσελίδα: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=660775>.

2. Βλ. τὴν εἰσήγησή του «Θρησκεία καὶ Παγκοσμιοποίηση» στὴ διεθνή συνδιάσκεψη μετὰ θέμα «Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες σὲ ἕναν πλουραλιστικὸ κόσμο», πού διοργανώθηκε (2002) ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στὴ Βοστώνη καὶ τὸ Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν (ΠΣΕ), στὸν τόμο: ΕΜΜ. ΚΛΑΨΗΣ (ἐπιμ.), *Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες σὲ ἕναν πλουραλιστικὸ κόσμο. Ἐνας οἰκουμενικὸς διάλογος*. Πρόλογος Ν. Κοτζίτσας (μετφρ. Α. Ἀλαβάνου), ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 2006, 135-148.

παν: «καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ' ἧς ἐξέβησαν, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι. νῦν δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τοῦτ' ἔστιν ἐπουρανίου» (11, 13-15). Κρίνω, λέει ὁ Φόκ, ὅτι ἡ πνευματικὴ πρόκληση εἶναι νὰ ἀρχίσουμε ἕνα παρόμοιο ταξίδι πίστεως πρὸς μιὰ καλύτερη, δηλαδή μιὰ οὐράνια χώρα. Αὐτὸ σημαίνει, ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος, νὰ ἐνεργοῦμε μὲ πίστη, χωρὶς ἀπόδειξη, καὶ ἐλπίδα γιὰ ὅ,τι σήμερα φαίνεται ἀνεπίτευκτο, ἀναζητώντας μιὰ οὐράνια χώρα, ἡ ὁποία στὴν οὐσία εἶναι ἕνα προσκύνημα στὸ μέλλον³.

Εἶναι πολλοὶ αὐτοὶ ποὺ συμφωνοῦν ὅτι ἡ ἀνάγκη γιὰ θρησκευτικὴ συνεισφορὰ εἶναι ἰδιαίτερα μεγάλη σὲ σχέση μὲ τὴν οἰκονομικὴ παγκοσμιοποίηση· ὅτι γιὰ τὴ θεραπεία πολλῶν ἀρνητικῶν συνεπειῶν τῆς παγκοσμιοποίησης, ἡ συμβολὴ τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος εἶναι καθοριστικὴ καὶ ἀναντικατάστατη· ὅτι ἡ θρησκεία μπορεῖ νὰ παράσχει πηγὲς ἠθικῆς ἀνανέωσης καὶ ἠθικὴ προοπτικὴ ποὺ μπορεῖ μὲ ἐποικοδομητικὸ τρόπο νὰ βάλει τὰ θεμέλια γιὰ μιὰ «ἀνθρώπινη παγκοσμιοποίηση»· καὶ ὅλο καὶ περισσότεροι συμμερίζονται τὴν ἄποψη ὅτι ἂν ὑπάρχουν σημεῖα ἐλπίδας γιὰ ἕναν πολιτισμὸ ζωῆς γιὰ ὅλους καὶ μὲ δίκαιες σχέσεις, ἐπιβάλλεται ὁ διάλογος καὶ ἡ συνεργασία τῶν θρησκειῶν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση σὲ ὅλα τὰ επίπεδα, τοπικὸ, ἐθνικὸ, περιφερειακὸ, παγκόσμιο.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅμως πρέπει νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα: γιὰ τί εἶδους θρησκεία κάνουμε λόγο; Γιὰ μιὰ ἀξιόπιστη συμβολὴ στὴν οἰκοδόμηση ἑνὸς πολιτισμοῦ ποὺ προάγει τὴ ζωὴ, χρειάζεται, ὡς βασικὴ προϋπόθεση τοῦ διαλόγου, νὰ μποῦν οἱ θρησκείες σὲ μιὰ σοβαρὴ, εἰλικρινῆ αὐτοκριτικὴ, τόσο χωριστὰ ὅσο καὶ μαζί⁴. Γιατί αὐτό; Διότι ἡ θρησκεία, ὅπως ἔχει φανεῖ στὴν ἱστορία, εἶναι ἀμφίσημο πνευματικο-κοινωνικὸ μέγεθος, εἶναι διπλῆς ἀξίας· δρόμος πρὸς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀλήθειας καὶ τὸν Θεό, ἀλλὰ καὶ δρόμος πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση: τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀποτύφλωσης. Μπορεῖ νὰ γίνῃ παράγοντας ἐνόητας ἀλλὰ καὶ διχασμοῦ, παράγοντας ἐλευθερίας ἀλλὰ καὶ ἀναστολῆς τῶν ἀνθρώπινων ἐλευθεριῶν. Μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ τὴν ἀνθρώπινη ἐξέλιξη ἢ νὰ παραλύσει τὴν ἀνθρώπινη ἀνάπτυξη. Μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὡς «ὄπιο» ἢ νὰ οδηγήσῃ στὴ διαμαρτυρία καὶ τὴ χειραφέτησιν⁵.

3. Βλ. στὸ ἴδιο, σ. 147-148.

4. Αὐτὸ τὸ εἶχε ἐπισημάνει χρόνια πρὶν ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ν. ΝΗΣΙΩΤΗΣ, «Θρησκεία, Χριστιανικὴ Πίστη καὶ Εἰρήνη». ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἐκτὸς τῆς ὑπαρξῆς στὴ συνέντευξη. Κοινωνία – Τεχνολογία – Θρησκεία, ἐκδ. Μαΐστρος, Ἀθήνα 2004, 34-63, σ. 35.

5. Ἐνδεικτικὰ γιὰ τὴν ἀμφισημία τῆς θρησκείας βλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας), Παγκοσμιοποίηση καὶ Ὁρθοδοξία, ἐκδ. Ἀκρίτας, Νέα Σμύρνη 2000, σ. 25-

Πάντως η θρησκεία, εξίσου στη φωτισμένη και στην πιο σκοτεινή έκδοχή της, παραμένει ίσως η πιο ισχυρή ιδεολογική ή πνευματική δύναμη της ανθρωπότητας και από τους πιο ισχυρούς μοχλούς της ψυχικής ζωής. Όπως εξηγεί ο Ν. Νησιώτης, η βάση της υπεροχής της πάνω στις άλλες ιδεολογίες και βιοθεωρίες έγκειται στο γεγονός ότι όλες οι θρησκείες αντιπροσωπεύουν, ενεργοποιούν και εφαρμόζουν μία Άπολυτη Αλήθεια, η οποία, ως τέτοια, παίζει έναν αποφασιστικό ρόλο σε όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Αυτή η βάση όμως ενέχει τον κίνδυνο, σημειώνει ο ίδιος, ότι οι θρησκείες ως θεσμοί μπορούν να εκτρέπονται (λόγω έσφαλμένης εφαρμογής της θρησκευτικής αλήθειας ή πολιτικής της κατάχρησης) από το θεμελιώδη στόχο τους να είναι ειρηνοποιοί, δυναμικά στοιχεία της κοινωνικής προόδου και προαγωγοί της έλευθερίας, της δικαιοσύνης και της καταλλαγής⁶.

Το ζητούμενο λοιπόν είναι πώς θα ενισχυθούν αυτές οι όψεις της θρησκευτικής προοπτικής που δίνουν έμφαση στην ανθρώπινη αλληλεγγύη, στη μη βία και στο σεβασμό των άλλων. Πώς μπορούν να χρησιμοποιηθούν αυτές οι δυνάμεις με θετικούς τρόπους σε μία εποχή που η κοινωνία φοβάται πώς η θρησκεία γίνεται όχημα εξτρεμισμού ή, αν δεν είναι εξτρεμιστική, δίνει την εξίσου επιβλαβή έντύπωση ότι είναι απλώς εκδήλωση ευσέβειας που αγνοεί τα καυτά καθημερινά προβλήματα του ανθρώπου και δεν έχει την πρόθεση και την ικανότητα να τα αντιμετωπίζει; "Η όταν τις περισσότερες φορές οι θρησκείες, αντί να ενεργοποιούν τους ανθρώπους στην προοπτική της πραγματοποίησης συγκεκριμένων κοινωνικών δράσεων και αλλαγών, επιδιώκουν να διατηρούν τις αναχρονιστικές δομές τους, συντηρώντας έτσι στη σύγχρονη κοινωνία βασικές αντιλήψεις και πρακτικές από την πατριαρχία, την ανδροκρατία και τη θεοκρατία, επενδυμένες με κοινωνικοθρησκευτικού χαρακτήρα ιδεολογία⁷.

Ο διάλογος, με προϋπόθεση την αυτοκριτική μέσω αυτού και πριν από αυτόν, και η συνάντηση των θρησκειών μπορούν να συμβάλουν ώστε να αποδε-

26 και 252-253· ΓΡ. ΖΙΑΚΑΣ, «Ο ευαγγελικός λόγος στο διάλογο με τους συνανθρώπους μας άλλων θρησκειών», στο συλλογικό τόμο *Χριστός και Ίστορία. Έπιστημονικό Συμπόσιο προς τιμήν του καθηγητή Σάββα Άγουρίδη*, έκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993, 181-206, έδω σ. 195-196 και Μ. ΜΠΕΓΖΟΣ, *Φαινομενολογία της Θρησκείας*, έκδ. Έλληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995, σ. 341.

6. Ν. ΝΗΣΙΩΤΗΣ, «Θρησκεία, χριστιανική πίστη και ειρήνη», σ. 38.

7. Βλ. Ι. ΠΕΤΡΟΥ, *Θρησκεία και κοινωνία. Κοινωνιολογική ανάλυση των σχέσεων θρησκείας και κοινωνίας στη σύγχρονη πραγματικότητα*, έκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 20-21 και 383.

σμεντοῦν οἱ δυνάμεις τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης, πού συναντοῦμε στὸ ὑγιὲς θρησκευτικὸ βίωμα καὶ στὶς ἀυθεντικὲς πηγὲς τῆς πίστεως καὶ τῆς σοφίας τους. Ὁ διαθρησκειακὸς διάλογος μπορεῖ νὰ ἀνιχνεύσει ἢ νὰ ἐρευνήσει τὸ οἰκουμενικὸ πνεῦμα τῶν θρησκειῶν⁸. Ὁ Ἀναστάσιος Γιαννουλάτος, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας, μέσῳ τῶν θαυμάσιων μελετῶν του καὶ τῆς προσωπικῆς του ἐμπειρίας στοὺς ἴδιους τοὺς χώρους τῶν θρησκειῶν, πολλὲς φορὲς κάνει λόγο γι' αὐτὰ τὰ ζωντανά, ὑγιῆ καὶ οἰκουμενικὰ στοιχεῖα⁹. Σήμερα, μᾶς λέει ὁ ἴδιος, μέσα στὸ πλαίσιο τῆς παγκοσμιοποίησης «ὁ διάλογος παρουσιάζεται ὡς νέα δυνατότητα καὶ πρόκληση. Ζώντας μαζὶ τὴν κοινὴ ἀνθρώπινη περιπέτεια καὶ προσβλέποντας σὲ μία παγκόσμια κοινότητα εἰρήνης, δικαιοσύνης καὶ ἀδελφότητος, ὁ καθένας καὶ ἡ κάθε παράδοση ὀφείλουν νὰ προσφέρουν ὅ,τι καλύτερο ἔχουν κληρονομήσει ἀπὸ τὸ παρελθὸν καί, στὸ φῶς τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς κριτικῆς τῶν ἄλλων, νὰ καλλιεργήσουν τὰ ὑγιέστερα σπέρματα ἀλήθειας πού κατέχουν»¹⁰.

Ἡ ὑγιὲς ὄψη τῆς δυνάμεως τῆς θρησκείας ἔχει τὴν ἰκανότητα χαλιναγώγησης, ἴσως καὶ ἐξύψωσης, τῶν χειρότερων καὶ πιὸ ἀτομικιστικῶν ἐνστίκτων τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὁποῖα «κολακεύουν» οἱ σημερινὲς οἰκονομίες τῆς μαζικῆς ζήτησης καὶ τῆς ὑλικῆς εὐημερίας¹¹ καὶ ὁ τρόπος ὑπαρξῆς μὲ βάση τὸ ἔχειν (σὲ ἀντί-

8. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, *Οἰκουμενικὴ Θεολογία. Ἐκθεση τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Προϋποθέσεις ἑνὸς οἰκουμενικοῦ διαλόγου*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2005, ἰδίως τὸ κεφ. Δ' «Ἐκκλησίες καὶ Θρησκείες». Κ. ΔΕΛΗΚΩΣΤΑΝΤΗΣ, «Παγκοσμιοποίηση καὶ Ὁρθοδοξία», *Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης*, τόμ. Ζ', Ἀθήνα 2010, 485-498, ἰδίως σ. 492-493· Μ. ΜΠΕΓΖΟΣ, «Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ ὁ διαθρησκειακὸς διάλογος», στὸ <http://dkee.att.sch.gr/Confer.html>· ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ (ΣΑΒΒΑΤΟΣ), Μητροπολίτης Μεσσηνίας, «Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ οἱ “ἄλλοι” (ἑτεροδόξοι, σχισματικοί, ἑτεροθρησκοί, ἀδιάφοροι, ἀγνωστικιστὲς καὶ μετανάστες), *Ἐκκλησία* 87(2010) τεῦχ. 10, 757-765, ἰδίως σ. 764-765.

9. Πρὸβλ. ὅσα ἐπισημαίνει καὶ ὁ καθ. Γρ. ΖΙΑΚΑΣ στὸ ὀγκώδες ἔργο του *Διαθρησκειακοὶ διάλογοι. Ζώντας ἀρμονικὰ μὲ τὸν θρησκευτικῶς ἄλλον*, τόμ. Α', (ἐπ.) Π. Παχῆς, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2010.

10. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας), «Διάλογοι καὶ Ἱεραποστολή», *ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἱεραποστολὴ σὰ ἰχνη τοῦ Χριστοῦ. Θεολογικὲς μελέτες καὶ ὁμιλίαι*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 2007, 267-275, ἐδῶ σ. 268. Καὶ ἄλλοι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀναστάσιος ἔχει ὑπογραμμίσει μὲ ἔμφραση: «Ἡ εἰρηνικὴ ἐπικοινωνία, ὁ διαθρησκειακὸς διάλογος καὶ κυρίως ὁ “διάλογος ζωῆς” μεταξὺ ἀνθρώπων διαφόρων θρησκευτικῶν πεποιθήσεων μποροῦν νὰ βοηθήσουν στὴ μεταφύτευση νέων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν ἀπὸ τὸν ἕνα πολιτισμὸ στὸν ἄλλον καὶ στὴν ἀνάπτυξη σπόρων πού κοιμοῦνται στὸ ἔδαφός τους» («Ἡ ἀναζήτηση τῶν πανανθρώπων ἀξιών», *Καθημερινή*, 10/10/2004).

11. Βλ. τὸν σχετικὸ προβληματισμὸ τοῦ Π. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Οἱ ἁμαρτίες τῆς οἰκονομίας καὶ

θεση με τόν τρόπο ύπαρξης με βάση τὸ εἶναι)¹². Ἡ θρησκεία ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ βοηθήσει, ὥστε νὰ ἀντιστραφεῖ ἢ σημερινὴ διαστροφή καὶ νὰ γίνῃ ἡ οἰκονομία θεραπευαίνιδα τοῦ ἀνθρώπου, νὰ γίνῃ ἀνθρώπινη καὶ δίκαιη ἢ παγκοσμιοποίηση. Ὅπως τονίζει ὁ π. Ἐμμανουὴλ Κλάψης, μιὰ κριτικὴ ἀποτίμηση –μέσω τοῦ διαλόγου καὶ τῆς ἀντοκριτικῆς– τῆς παρουσίας τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων στὸ παρὸν καὶ στὸ παρελθὸν μπορεῖ νὰ τὶς ἀπελευθερώσει ἀπὸ πολλῶν εἰδῶν ἰδεολογίες (ἐθνικιστικές, πολιτικές, φυλετικές καὶ οἰκονομικές), οἱ ὁποῖες ἐκμεταλλεύτηκαν τὸ θρησκευτικὸ πάθος γιὰ νὰ προωθήσουν τοὺς δικούς τους σκοπούς, ἀξίες καὶ συμφέροντα¹³.

Πάντως, τὸ ἀντίδοτο ἐνάντια στὴν κατάχρηση τῆς θρησκείας ὑπάρχει μέσα σὲ κάθε παράδοση, πρῶτο πού ὑποδηλώνει καὶ τὸν ἀπελευθερωτικὸ της χαρακτήρα. Τὸ κυρίαρχο κριτήριό εἶναι ἡ ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἰδιαίτερα τοῦ πάσχοντος, τοῦ περιθωριοποιημένου, τοῦ φτωχοῦ, τοῦ ἀποκλεισμένου καὶ ὄχι ἡ ἐπιδίωξη γιὰ ἐξουσία καὶ ἐπιβολή¹⁴.

Τὰ πράγματα μάλιστα σήμερα ἔχουν κάνει ἀναγκαία μιὰ καινούργια, πιὸ καθολικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα: «τίς ἐστίν μου πλησίον;» (Λκ 10,29). Βεβαίως, ὁ σκληρὸς συντηρητικὸς πυρήνας τῶν θρησκευτῶν ἀκολουθεῖ ἀκόμη τὸ παραδοσιακὸ κριτήριό τῆς διακονίας, πού τὴν ἤθελε ἀποκλειστικὸ ὑπηρετὴ τῶν ὁμοδόξων¹⁵. Ὁ καθηγητὴς Ρ. Φὸκ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ θρησκεία μπορεῖ νὰ εἰσέλθει στὸ δημόσιο χῶρο μὲ τὴ δημιουργικὴ, ἐξυψωτικὴ καὶ μετασχηματιστικὴ πλευρὰ της, ἐὰν κατευθύνει «τὴν ἐνεργητικότητά της στὰ θεμιτὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ παράπονα ἐκείνων πού δεινοπαθοῦν σὲ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου»¹⁶. Αὐτὸς ὁ τρόπος σκέψης γνωρίζει ὅτι ἕνας κόσμος τῆς ἀνισότητος, ἰδιαίτερα τῆς οἰκονομικῆς, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ προσβολὴ γιὰ τοὺς πιὸ φτωχοὺς, εἶναι ἕνας κόσμος πού κυριαρχεῖται ἀπὸ ἀνασφάλεια, βία καὶ ὑψηλὸ κοινωνικὸ κόστος.

ἡ σωτηρία», στὸ πολὺ ἐνδιαφέρον ἀφιέρωμα τῆς *Ἐλευθεροτυπίας*, «Θρησκείες καὶ Οἰκονομία», τεύχ. 139, 4/12/2001, σ. 3.

12. Ἀνάλυση τῶν θεμελιακῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στοὺς δύο τρόπους ὑπαρξης βλ. στὸ κλασικὸ ἔργο τοῦ ERIK FROM, *Νὰ ἔχεις ἢ νὰ εἶσαι;*, (μετφρ. Ε. Τζελέπογλου), ἐκδ. Μπουκουμάνη, Ἀθήνα 1978.

13. Βλ. EMM. CLAPSIS, «Peace and Peacemaking as an Interfaith and Ecumenical Vocation: An Orthodox View», *Θεολογία* 81 (2010)53-75, ἐδῶ σ. 63.

14. Βλ. Ι. ΠΕΤΡΟΥ, *Θρησκεία καὶ κοινωνία*, σ. 370.

15. Βλ. ΑΛ. ΠΑΠΑΔΕΡΟΣ, «Πονεῖν ἀνόητα; Ἕνα ἐρώτημα γιὰ τὰ τέκνα Ἀβραάμ», *Διάλογοι Καταλλαγῆς*, 7(1987)49-52, ἐδῶ σ. 51.

16. Ρ. ΦΟΚ, «Θρησκεία καὶ Παγκοσμιοποίηση», σ. 146.

Ἡ κοινωνία τῆς ἀνισότητος δὲν εἶναι μόνο ἄδικη, ἀλλὰ συνιστᾶ καὶ οἰκουμενικὴ ἀπειλή¹⁷.

Ὅσον ἀφορᾷ ἰδιαίτερα στὸ οἰκονομικὸ πεδίο, οἱ διαφορετικὲς θρησκευτικὲς παραδόσεις ἔχουν ἀναπτύξει στὴ διαδρομὴ τῶν αἰώνων τὶς δικές τους ἀρχές, ἐμπνεύσεις καὶ πρακτικὲς, πὺν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθοῦν πολὺτιμες γιὰ τὴν οἰκοδόμησι μιᾶς οἰκονομίας γιὰ τὴ ζωὴ, ἑνὸς πολιτισμοῦ ὁ ὁποῖος θὰ ἀντικαταστήσει ἀρνητικὲς ἀξίες ὅπως ἡ ἀπλησία, ὁ ἀτομισμός, ὁ ἀνταγωνισμός, ἡ μεγιστοποίηση τῆς δύναμης, μὲ ἀξίες ὅπως ἡ ἀλληλεγγύη, ἡ συνεργατικότητα, ἡ συμπάθεια, ἡ ἀποδοχὴ καὶ ὁ σεβασμός τοῦ ἄλλου, ἡ ἀπλότητα, ἡ ἐντιμότητα¹⁸.

Προσφυνῶς ὁ ἀμερικανὸς ρωμαιοκαθολικὸς θεολόγος Paul Knitter ταξινόμησε καὶ διαπίστωσε ὡς ἐξῆς τὴν ἰδιαίτερη συμβολὴ τῶν θρησκειῶν στὸ μεταξὺ τους διάλογο:

Ἡ μονοθεϊστικὴ ἀβρααμικὴ παράδοσι: δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει οἰκονομικὴ εὐημερία χωρὶς δικαιοσύνη γιὰ ὅλους.

Οἱ Ἰνδικὲς παραδόσεις: δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει οἰκονομικὴ εὐημερία χωρὶς ἐσωτερικὴ εἰρήνη καὶ εὐσπλαχνία.

Οἱ σινικὲς παραδόσεις: δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει οἰκονομικὴ εὐημερία χωρὶς ἰσορροπία τῶν ἀντιθέτων¹⁹.

Σὲ τέτοιες περιπτώσεις διαπίστωσι τῆς ἰδιαίτερης συμβολῆς τῶν θρησκειῶν, τὸ καίριο ἐρώτημα δὲν μπορεῖ νὰ τίθεται ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τοῦ ποιὸς πολιτισμός ἔχει δίκαιο ἢ ποιά θρησκεία εἶναι πιὸ ὀρθή, ἀλλὰ τί ἔχουν νὰ ποῦν οἱ θρησκείες καὶ τί μποροῦν νὰ κάνουν γιὰ τὸν ἄνθρωπο, γιὰ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν Θεὸ καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, γιὰ τὰ προβλήματα του, γιὰ τὸν κόσμον. Γιὰ νὰ ἀπαντήσῃ ὁμως κανεὶς θετικὰ στὸ ἐρώτημα αὐτό, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ καθηγητὴς Ἰ. Πέτρου, πρέπει νὰ ξεπεράσῃ τὸ σύνδρομο τοῦ μοναδικοῦ δρόμου. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ σὲ μία σύγκλιση. Εἶναι ἄλλο, βέβαια, τὸ θέμα ὅτι οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦν νὰ προσεγγίσουν τὰ προβλήματα ἀπὸ διαφορε-

17. Βλ. Μ. ΜΗΤΣΟΣ, «Ἡ κοινωνία τῆς ἀνισότητος», *Τὰ Νέα*, 14/11/2011.

18. Βλ. σχετικὰ U. DUCHROW, *Gieriges Geld: Auswege aus der Kapitalismusfalle- Befreiungstheologische Perspektiven*, Kösel-Verlag, München 2013 καὶ U. DUCHROW – FR. J. HINKELAMMERT, *Transcending Greedy Money: Interreligious Solidarity for Just Relations*, Palgrave Macmillan, New York 2012.

19. P. KNITTER, «Prophets and Profits. Interreligious Dialogue and Economic Development», Cath. Cornille – Gl. Willis (eds.), *The World Market and Interreligious Dialogue*, Eugene, Oregon 2011, 3-27, ἰδίως σ. 10 κ.έ. Πρβλ. U. DUCHROW, *Gieriges Geld*, σ. 218.

τικές άφετηρίες και χρησιμοποιούν διαφορετικούς τρόπους για να θεμελιώσουν τις ενέργειές τους. Η θέληση όμως για την αντιμετώπιση των προβλημάτων, τὸ γεγονός τῆς ἐπιθυμίας συγκλίσεως, φέρνει τοὺς ἀνθρώπους πιὸ κοντά²⁰. Ἐδῶ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο, πὺν ἀφορᾶ καὶ στὴ μεθοδολογία τοῦ διαλόγου, θὰ θέλαμε λοιπὸν νὰ τονίσουμε μὲ ἔμφαση ὅτι πιὸ σημαντικὸς καὶ ἀπὸ τὴ συμφωνία σὲ κανόνες ἢ νόρμες καὶ ἠθικὰ κριτήρια εἶναι ὁ προσδιορισμὸς κοινῆς δράσης καὶ κοινῶν στόχων. Οἱ νόρμες καὶ οἱ θεμελιώσεις τους μπορεῖ νὰ διαφέρουν ἀπὸ παράδοση σὲ παράδοση. Αὐτὸ εἶναι ἀπολύτως φυσιολογικό. «Ὅλα ὅμως ἐξαρτῶνται ἀπὸ τοὺς κοινούς στόχους καὶ τὴ βούληση νὰ ἐπιτευχθοῦν αὐτοὶ οἱ στόχοι. Ἡ συμφωνία σὲ κοινές ἠθικὲς ἀξίες καὶ κανόνες μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνας σημαντικὸς καρπὸς τοῦ διαλόγου, ὄχι ὅμως προϋπόθεσή του²¹.

Αὐτὸ τὸ τονίζουμε, γιατί ὅταν συναντῶνται θρησκείες, συναντῶνται διαφορετικὲς μεταξὺ τους ἠθικὲς μὲ διαφορετικὲς νόρμες, οἱ ὁποῖες εἶναι τοποθετημένες σὲ πολὺ διαφορετικὲς συνάφειες. Οἱ παγκόσμιες προκλήσεις πάντως καὶ ἡ ἐνασχόληση μὲ τὰ προβλήματα πὺν δημιουργεῖ ἡ νεοφιλελεύθερη οἰκονομία σήμερα χρειάζονται μιὰ εὐρύτερη, σὲ τοπικὸ καὶ σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο, διαμόρφωση τῆς ἐπιθυμίας γιὰ σύγκλιση καὶ δράση πέρα καὶ ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα τῶν θρησκείων. Ἀπαιτοῦνται εὐρύτερες παγκόσμιες συνεργασίες μὲ τοὺς ὁπαδούς τῆς ἐκκοσμίκευσης, μὲ κοινωνικὰ κινήματα καὶ τὴ λεγόμενη παγκόσμια κοινωνία τῶν πολιτῶν, καθὼς καὶ ἀμοιβαία κατανόηση μεταξὺ ἀνθρώπων μὲ διαφορετικὲς κουλτοῦρες, παραδόσεις καὶ κατανοήσεις. Διαφορετικὰ ἢ ἀπομονωμένη παρέμβαση τῆς δημιουργικῆς καὶ μεταμορφωτικῆς πλευρᾶς τῶν θρησκείων θὰ εἶναι ἀτελέσφορη. Τὰ κοινωνικὰ κινήματα δὲν πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζονται ὡς ἀνταγωνιστὲς ἀλλὰ ὡς συνεργοὶ γιὰ τὴν ἐπίτευξη καθολικότερων στόχων πὺν ἀποβλέπουν στὴν παγκόσμια κατανόηση καὶ προσέγγιση. Τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι ἡ κηδεμονία τῆς κοινωνίας ἢ ἡ δημιουργία κοινῶν μετώπου

20. Τὰ παραπάνω ἀποτελοῦν βασικὲς θέσεις τοῦ καθηγητῆ Ἰ. Πέτρου καὶ τίς ἔχει διατυπώσει ἐπανελημμένα. Βλ. π.χ. τὰ ἄρθρα του «Οἰκονομία γιὰ χάρη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ζωῆς - Προβληματισμοὶ καὶ κριτικὴ εὐαισθητοποίηση», *Καθ' ὁδόν* 7-8 (1994)111-123, ἐδῶ σ. 123, «Τὸ οἰκουμενικὸ ὄραμα σὲ ἐποχὴ παγκοσμιοποίησης», *Καθ' ὁδόν* 14 (1998)23-30, ἐδῶ σ. 26 καὶ «Ökumenische Sozialethik und Orthodoxe Theologie», (Hg.) M. EBERLE - S. ASMUS, *Quo vadis ökumenische Sozialethik? Weltgestaltung im Zeitalter der Globalisierung*, (BzÖR 76), Frankfurt a.M. 2005, 58-71, κυρίως σ. 66-67.

21. Πρβλ. Schweizerischer Evangelischer Kirchenbund (SEK), *Wahrheit in Offenheit. Der christlicher Glaube und die Religionen*, (SEK Position 8), Bern 2007, σ. 18· προσπελάσιμο καὶ σὲ <http://www.kirchenbund.ch/sites/default/files/publikationen/pdf/SEK-Position-8.pdf>.

θρησκειῶν ἐναντίον ἄλλων πνευματικῶν καὶ κοινωνικῶν δυνάμεων τοῦ σύγχρονου κόσμου, μὲ ἐπιθετικὴ νοοτροπία, ἀλλὰ ἡ οὐσιαστικὴ συμβολὴ στὴν ἀντιμετώπιση τῶν διαμορφούμενων νέων συνθηκῶν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἄλλη πλευρά –οἱ ἀγνωστικιστές, ἀκόμα καὶ οἱ ἄθεοι– ὀφείλει νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ θρησκεία ποὺ λειτουργεῖ μὲ ἀλληλεγγύη καὶ συνδέεται μὲ τὰ πραγματικὰ προβλήματα τῶν ἀνθρώπων²². Κοινὸ στοιχεῖο θρησκειῶν καὶ μὴ θρησκευτικῶν παραγόντων μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀντίθεση πρὸς τὴ σύγχρονη κυρίαρχη ὀλοκληρωτικὴ ἰδεολογία τοῦ οἰκονομισμού καὶ πρὸς τὶς διαδικασίες ἀναπαραγωγῆς του, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὰ θύματα ποὺ αὐτὸς προκαλεῖ: «Νὰ εἶμαστε συμμέτοχοι στὴν παγκοσμιοποίηση καὶ ὄχι θύματά της», ἦταν μία ἀπὸ τὶς κυρίαρχες ἀπόψεις τοῦ κινήματος τῆς ἀντι-παγκοσμιοποίησης, εἰδικὰ μετὰ τὸ Σιάτλ (Δεκέμβριος 1999).

Ἡ χριστιανικὴ Οἰκουμενικὴ Κίνηση

Στὴν ἡμερήσια διάταξη τῆς χριστιανικῆς Οἰκουμενικῆς Κίνησης καὶ εἰδικότερα τοῦ ΠΣΕ θὰ προστεθεῖ στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καὶ στὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '70 ἀκόμη μία δραστηριότητα: ὁ διάλογος μὲ τὶς ἄλλες θρησκείες καὶ ἰδεολογίες. Εἶναι ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἐκκλησίες ἀρχίζουν νὰ συνειδητοποιοῦν τὴν ἀνάγκη νὰ διαλεχθοῦν μὲ τρία μεγάλα ρεύματα: τὴν ἐκκοσμίκευση, τὸ μαρξισμό καὶ τὶς ἄλλες θρησκείες²³. Ἐπίσης τὴν ἴδια περίοδο συζητεῖται τὸ θέμα τῆς ἀνθρώπινης ἀνάπτυξης καὶ τίθεται ὡς βασικὸς στόχος ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ δικαιοσύνη, γιὰ τὴν προώθηση τῆς ὁποίας ἐγινε πλήρως κατανοητὸ ὅτι χρειάζεται συνεργασία μὲ ἄλλους ἀνθρώπους διαφορετικῶν κοσμοθεωριῶν καὶ πιστεύω²⁴.

22. Βλ. ὅσα ἐνδιαφέροντα γράφει ὁ Ν. Κοτζιάς μὲ βάση ὀρισμένες ἀπόψεις τοῦ Γ. Χάμπερμας στὸν «Πρόλογο: Θρησκεία-Πολυπολιτισμός» τοῦ βιβλίου ΕΜΜ. ΚΛΑΨΗ (ἐπιμ.), *Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες σὲ ἓναν πλουραλιστικὸν κόσμον*, 9-26, ἐδῶ σ. 12.

23. Βλ. σχετικὰ Γ. ΛΑΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, «Παγκόσμιος Συμβούλιος Ἐκκλησιῶν καὶ διαθρησκευτικὸς διάλογος. Ἐνημερωτικὸ σημείωμα μὲ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὶς σχέσεις μὲ τὸ Ἰσλάμ», *Καθ' ὁδόν* 3(1992)43-57, ἐδῶ σ. 44.

24. Στὴ θεώρηση αὐτὴ συνέβαλε ὀπωσδήποτε τὸ πνεῦμα ποὺ ἐπνευσε στὴν Οἰκουμενικὴ Κίνηση τόσο ἀπὸ τὸ Παγκόσμιον Συνέδριον τοῦ Τμήματος «Ἐκκλησία καὶ Κοινωνία» τοῦ ΠΣΕ στὴ Γενεύη τὸ 1966 μὲ θέμα «Οἱ χριστιανοὶ μπροστὰ στὶς τεχνικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐπαναστάσεις τῆς ἐποχῆς μας» (βλ. *Christians in the Technical and Social Revolutions of Our Time: World Confe-*

Πρὶν ἐστιάσουμε τὴν προσοχή μας στὸ πῶς καὶ σὲ ποιά ἔκταση ἡ παγκόσμια χριστιανικὴ κοινότητα δίνει ἔμφραση στὴ σημασία τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου ἐνώπιον τῶν προκλήσεων τῆς παγκοσμιοποίησης, θεωροῦμε ἀπαραίτητο νὰ δοῦμε πρῶτα πολὺ σύντομα πῶς τὸ ΠΣΕ θεωρεῖ τὸ διάλογο τῶν θρησκειῶν²⁵, γιατί ἔχει κεντρικὴ σημασία γιὰ τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ.

Σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ γιὰ αὐτὸ τὸ θέμα κείμενα τοῦ ΠΣΕ, τὶς «Κατευθυντήριες γραμμὲς γιὰ τὸ διάλογο μὲ ἀνθρώπους διαφορετικῶν θρησκειῶν καὶ ἰδεολογιῶν» (1979), δηλώνεται: «Στὸ διάλογο οἱ χριστιανοὶ ἐκπληρώνουν τὴν ἐντολή: “ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὅπως τὸν ἑαυτό σου”»²⁶. Σὲ αὐτὴ τὴ βάση ἀναπτύσσεται στὴν Οἰκουμενικὴ Κίνηση, χωρὶς νὰ εἶναι ἀκόμη ἐπίσημα ἀποδεκτὴ, μιὰ θεολογία φιλόξενη πρὸς τὸν «ἄλλο». Ὅπως σημειώνεται στὸ κείμενο «Θρησκευτικὸς πλουραλισμὸς καὶ χριστιανικὴ αὐτο-κατανόηση»²⁷, ἡ Βίβλος μιλά γιὰ τὴ φιλοξενία πρωτίστως ὡς ἕνα ριζικὸ ἄνοιγμα πρὸς τοὺς ἄλλους, βασισιμένο στὴ βεβαιότητα τῆς ἀξίας ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἔμπνευση ἔρχεται τόσο ἀπὸ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰησοῦ, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν προαναφερόμενη ἐντολή Του γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ πλησίον. Σὲ αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον κείμενο, τὸ ὁποῖο ἔχει

---

rence on Church and Society, official Report, WCC, Geneva 1967), ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῆς Ἐγκυκλίου *Populorum Progressio* τὸ 1967 τοῦ Πάπα Παύλου ΣΤ' (βλ. τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση: Ἐγκύκλιος Ἐπιστολὴ τῆς Α. Ἀγιότητος τοῦ Πάπα Παύλου ΣΤ' «*Populorum Progressio*» *Περὶ τῆς συμβολῆς πάντων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν* (25 Μαρτίου 1967), ἐκδ. Γραφείου «Καλοῦ Τύπου», Ἀθῆνα χ.χ.).

25. Περισσότερα γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. I. SELVANAYAGAM, «Interfaith Dialogue», στὸ *A History of the Ecumenical Movement 1968-2000*, J. Briggs – M. A. Oduyoye – G. Tsetsis (eds), vol. 3, WCC, Geneva 2004, 149-174. Ἐπίσης σύντομη ἀλλὰ περιεκτικὴ καὶ κατατοπιστικὴ ἀναφορὰ στὸ θέμα ἀλλὰ καὶ στὴ σχετικὴ δραστηριότητα τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν βλ. στὶς μελέτες: Schweizerischer Evangelischer Kirchenbund (SEK), *Wahrheit in Offenheit. Der christlicher Glaube und die Religionen*, σ. 6 κ.έ.: ΑΓΓ. ΖΙΑΚΑ, *Διαθρησκειακοὶ Διάλογοι. Ἡ συνάντηση τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸ Ἰσλάμ*, τόμ. Β', ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 183 κ.έ. καὶ σ. 197 κ.έ.: Γ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΣ, «Ὁρθοδοξία καὶ διαθρησκειακὸς διάλογος», *ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ὁρθοδοξία καὶ σύγχρονοι διάλογοι*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2008, 375-395, ἰδίως σ. 375-380.

26. Βλ. τὸ κείμενο «Guidelines on Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies», στὴν ἐπίσημη ἰστοσελίδα τοῦ ΠΣΕ: <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/interreligious-dialogue-and-cooperation/interreligious-trust-and-respect/guidelines-on-dialogue-with-people-of-living-faiths-and-ideologies>, § 18.

27. Βλ. τὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο σημειωτέον εἶναι καρπὸς συνεργασίας θεολόγων ποὺ συμμετείχαν στὸ ἔργο τῶν Ἐπιτροπῶν «Πίστη καὶ Τάξη», «Διαθρησκειακὲς Σχέσεις» καὶ «Ἱεραποστολὴ καὶ Εὐαγγελισμὸς», στὸ Παράρτημα τοῦ ἔργου τοῦ Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ, *Ἐνότητα καὶ Μαρτυρία. Ὁρθόδοξη Χριστιανικὴ Μαρτυρία καὶ Διαθρησκειακὸς Διάλογος – Ἐγχειρίδιο Ἱεραποστολῆς*, ἐκδ. Ἐπίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007, 410-431.

ἐπιλέξει τὴν ἔννοια τῆς «φιλοξενίας» ὡς ἐρμηνευτικὸ κλειδί καὶ ἀφετηρία γιὰ μιὰ θεολογία τῶν θρησκειῶν²⁸, διευκρινίζεται: «Κάποιες φορές ὑποδεχόμαστε “ξένους”, ἐνῶ κάποιες ἄλλες γινόμαστε ἐμεῖς οἱ “ξένοι” γιὰ τοὺς ἄλλους. Ἴσως πρέπει νὰ περάσουμε σὲ μιὰ κατανόηση τῆς φιλοξενίας ὡς “ἀμοιβαίας ἀνοιχτοσύνης” πὺν ὑπερβαίνει τὴ διάκριση μεταξὺ οἰκοδοεσπότη καὶ φιλοξενούμενου»²⁹.

Γιὰ τὶς Ἐκκλησίες-μέλη τοῦ ΠΣΕ «ὁ διάλογος εἶναι ἓνας τρόπος ζωῆς πὺν ἀναφέρεται στὸν πλησίον»³⁰. Ἐπίσης, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου καθίσταται ὅλο καὶ περισσότερο σαφές ὅτι ὁ διάλογος δὲν εἶναι αὐτοσκοπός, ἀλλὰ τρέφεται ἀπὸ τὴν ἐλπίδα ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ οἰκοδομηθεῖ μιὰ ἀνθρώπινη κοινωνία, ἢ ὅποια θὰ ζεῖ μὲ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη. «Ὁ διάλογος εἶναι μιὰ χαρμόσυνη ἐπικύρωση τῆς ζωῆς γιὰ ὅλους», ὑπογραμμίζεται χαρακτηριστικὰ στὸ κείμενο «Οἰκουμενικὲς σκέψεις γιὰ τὸ διάλογο καὶ τὶς σχέσεις μὲ ἀνθρώπους ἄλλων θρησκειῶν» (2003)³¹.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω καὶ ἐνώπιον τῶν προκλήσεων τῆς παγκοσμιοποίησης, ἰδιαίτερα στὴ μετα-Μανχάταν ἐποχὴ τῆς αὐξανόμενης ἰσλαμοφοβίας στὴ Δύση, ἀντιλαμβάνεται κανεὶς γιὰ τὸ ΠΣΕ θὰ χαρακτηρίσει τὸ διαθρησκειακὸ

28. Στὸ ἴδιο, σ. 421 κ.έ.

29. Στὸ ἴδιο, σ. 427.

30. Βλ. «Guidelines on Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies»: «It is Christian faith in the Triune God Creator of all humankind, Redeemer in Jesus Christ, revealing and renewing Spirit which calls us Christians to human relationship with our many neighbours. Such relationship includes dialogue: witnessing to our deepest convictions and listening to those of our neighbours. It is Christian faith which sets us free to be open to the faiths of others, to risk, to trust and to be vulnerable. In dialogue, conviction and openness are held in balance.

In a world in which Christians have many neighbours, dialogue is not only an activity of meetings and conferences, it is also a way of living out Christian faith in relationship and commitment to those neighbours with whom Christians share town, cities, nations, and the earth as a whole. *Dialogue is a style of living in relationship with neighbours.* This in no way replaces or limits our Christian obligation to witness, as partners enter into dialogue with their respective commitments» (ἡ ὑπογράμμιση δική μας).

31. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου τοῦ 1974 «Κατευθυντήριες γραμμὲς γιὰ τὸ διάλογο μὲ ἀνθρώπους διαφορετικῶν θρησκειῶν καὶ ἰδεολογιῶν». Βλ. «Ecumenical considerations for dialogue and relations with people of other religions», στὴν ἐπίσημη ἰστοσελίδα ΠΣΕ: <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/interreligious-dialogue-and-cooperation/interreligious-trust-and-respect/ecumenical-considerations-for-dialogue-and-relations-with-people-of-other-religions>, ἰδίως § 20. Βλ. ἐπίσης τὸ κείμενο στὰ γερμανικά: «ÖRK-Leitlinie für den Dialog und für die Beziehungen mit Menschen anderer Religionen», *Ökumenische Rundschau* 52(2003)345-356, ἐδῶ σ. 351.

διάλογο ως βασική προτεραιότητά του για την Οικουμενική Κίνηση του 21ου αιώνα και θα ανοιχθεί «για έναν πολιτισμό του διαλόγου και της αλληλεγγύης, για τη συνύπαρξη με τους ξένους και τη συνειδητή συνάντηση με ανθρώπους άλλων πίστεων»³² και θα δεσμευθεί «να προωθήσει τόν διάλογο και τη συνεργασία με ανθρώπους άλλων θρησκειών για την οικόδομη βιώσιμων ανθρώπινων κοινοτήτων»³³.

Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΠΣΕ μέσω της Η' Γενικής Συνέλευσης στη Χαράρε το 1998 έθεσε στο άρθρο του Καταστατικού του για τους «σκοπούς και τις λειτουργίες» του, ως μία από τις βασικές υποχρεώσεις των Έκκλησιών, «την αλληλοϋποστήριξη στις σχέσεις τους με τις άλλες θρησκείες»³⁴. Για πρώτη φορά ένας τέτοιος στόχος διατυπώνεται στο Καταστατικό.

Και κάτι άλλο όμως ακόμη δείχνει το αυξανόμενο ενδιαφέρον της οικουμενικής κοινότητας για το διαθρησκειακό διάλογο. Η Κεντρική Έπιτροπή του ΠΣΕ (Σεπτέμβριος 2006) προέβη σε μία τολμηρή συγχώνευση τεσσάρων συμβουλευτικών οργάνων: (α) της Έπιτροπής Διεθνών Υποθέσεων, (β) της Έπιτροπής Δικαιοσύνης, Ειρήνης και Άκεραιοτήτος της Δημιουργίας, (γ) της Έπιτροπής Διακονίας και Ανάπτυξης, και (δ) της Συμβουλευτικής Ομάδας Διαθρησκειακού Διαλόγου³⁵.

32. Βλ. την Έκθεση «Το οικουμενικό μας όραμα» στην Η' Γενική Συνέλευση της Χαράρε το 1998 στα γερμανικά: «Unsere ökumenische Vision», K. WILKENS (Hg.), *Gemeinsam auf dem Weg. Offizieller Bericht der Achten Vollversammlung des Ökumenischen Rates der Kirchen, Harare 1998*, Frankfurt a.M. 1999, 192-194, σ. 193 και στην ιστοσελίδα του ΠΣΕ (αγγλικά): <http://www.wcc-coe.org/wcc/assembly/ec-vis-e.html>.

33. Βλ. την πολύ σημαντική διακήρυξη «Πρός μια κοινή αντίληψη και έναν κοινό οραματισμό του ΠΣΕ» στα γερμανικά: «Auf dem Weg zu einem gemeinsamen Verständnis und einer gemeinsamen Vision des Ökumenischen Rates der Kirchen», K. WILKENS (Hg.), *Gemeinsam auf dem Weg. Offizieller Bericht der Achten Vollversammlung*, 159-190, § 4.13, σ. 190 και στην ιστοσελίδα του ΠΣΕ (αγγλικά): <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/assembly/2006-porto-alegre/3-preparatory-and-background-documents/common-understanding-and-vision-of-the-wcc-cuv>.

34. Βλ. Άρθρο III του Καταστατικού στο K. WILKENS (Hg.), *Gemeinsam auf dem Weg. Offizieller Bericht der Achten Vollversammlung*, σ. 516. Βλ. επίσης WCC Constitution and Rules, μετά την αναθεώρησή τους από τη Θ' Γενική Συνέλευση του ΠΣΕ στο Πόρτο Άλεγκρε/Βραζιλία (2006): <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/assembly/porto-alegre-2006/1-statements-documents-adopted/institutional-issues/constitution-and-rules.html>.

35. Βλ. σχετικά Γ. ΛΑΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Δομή και Λειτουργία του Παγκοσμίου Συμβουλίου Έκκλησιών. Περιγραφική παρουσίαση των νομοθετικών, διοικητικών, συμβουλευτικών και εκτελεστικών του οργάνων με αναφορά στο ρόλο των Όρθοδόξων Έκκλησιών*, έκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 98.

Ὅπως ἐξηγεῖ ὁ Ἀναπληρωτῆς Γενικός Γραμματέας τοῦ ΠΣΕ Γ. Λαιμόπουλος, «σκοπὸς τῆς συγχώνευσης εἶναι ἡ ἀνάγκη μιᾶς συντονισμένης φωνῆς καὶ παρουσίας στοὺς προαναφερθέντες χώρους, ἰδιαίτερα δὲ τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου καὶ τῶν διαθρησκειακῶν σχέσεων, οἱ ὁποῖες ἐπηρεάζουν σήμερα κατὰ πολὺ τὸ δημόσιο βίον σὲ κάθε περίπου τοπικὸ ἐπίπεδο, ἀλλὰ καὶ σφραγίζουν τὶς διεθνεῖς ἐξελίξεις»³⁶. Ταυτόχρονα ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ ἀποφάσισε ὥστε μίαν ἀπὸ τὶς ἑπτὰ προγραμματικὰς ἐνότητες τοῦ ΠΣΕ νὰ ἀναφέρεται στὴ «*Διαθρησκειακὴ Συνεργασία*». Ἔτσι μὲ ἐμφανῆ ἀναβάθμιση τοῦ χώρου σὲ αὐτοτελὲς πρόγραμμα, ἡ ἱστορία τῶν δραστηριοτήτων τοῦ ΠΣΕ στὸν τομέα τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου καὶ τῶν διαθρησκειακῶν σχέσεων εἰσέρχεται σὲ μίαν νέα περίοδο³⁷.

Ἡ παραπάνω θεώρηση τοῦ διαλόγου καὶ ἡ σημασία ποὺ δίνει σὲ αὐτὸν τὸ ΠΣΕ δὲν γίνεται ἐν κενῷ, ἀλλὰ μέσα σὲ συγκεκριμένες συνθήκες καὶ προκλήσεις. Ἡ παγκόσμια χριστιανικὴ κοινότητα ἔχει πρὸ πολλοῦ προβληματιστεῖ γιὰ τὴν παγκόσμια οἰκονομία καὶ γιὰ τὸ πῶς θὰ μποροῦσε νὰ ἐργαστεῖ γιὰ μιὰ δίκαιη κατανομὴ τῶν πόρων καὶ τῆς ἐξουσίας, ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ μιὰ ἀνθρώπινη καὶ οἰκολογικὰ βιώσιμη ἀνάπτυξη. Μάλιστα ἡ Ἡ' Γενικὴ Συνέλευση στὴ Χαράρε πρότεινε νὰ γίνῃ ἡ πρόκληση τῆς παγκοσμιοποίησης κεντρικὸ συστατικὸ τῆς ἐργασίας τοῦ ΠΣΕ καὶ νὰ στοχαστοῦν καὶ νὰ ἀντιδρᾶσιν Ἐκκλησίαι καὶ χριστιανοὶ «ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς πίστεως τους»³⁸. Γιὰ τὸ

36. Στὸ ἴδιο, σ. 98-99.

37. Βλ. στὸ ἴδιο, σ. 145-146, ὅπου ὁ Γ. Λαιμόπουλος, μὲ βάση τὴν πλούσια ἐμπειρία του, ἀναλύει τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς νέας περιόδου: «Ἡ περίοδος αὐτὴ διακρίνεται ἀπὸ δύο βασικὰ χαρακτηριστικὰ. Οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες-μέλη ζητοῦν νὰ προχωρήσουν πέρα ἀπὸ τὴ φάση ἑνὸς ἀτέρμονος θεωρητικοῦ, ἀκαδημαϊκοῦ διαλόγου καὶ νὰ συνάψουν σχέσεις σύμπραξης καὶ συνεργασίας μὲ ἐκπροσώπους ἄλλων θρησκειῶν σὲ θέματα κοινῶν ἐνδιαφέροντος, καὶ μάλιστα ὅταν πρόκειται νὰ θεραπεύσουν ἀπὸ κοινῶν τὶς πολλαπλὰς ἀνάγκες τοῦ πολυτρόπως πάσχοντος σήμερα συνανθρώπου. Τοῦτο ὀφείλεται, κυρίως, στὸ γεγονός ὅτι ὅλες σχεδὸν οἱ κοινότητες σήμερα ἔχουν ἓνα χαρακτῆρα πολυπολιτισμικὸ καὶ πολυθρησκειακὸ, μὲ ἀποτελέσμα ἡ διαθρησκειακὴ συνεργασία νὰ ἀποτελεῖ μονόδρομο. Ταυτόχρονα ὁμως, καὶ γιὰ πρώτη ἴσως φορὰ, τὸ Συμβούλιο ἐπιχειρεῖ, μέσα στὰ πλαίσια τοῦ προγράμματος αὐτοῦ, νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ θρησκευτικὰ δικαιώματα τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ κοινοτήτων ποὺ διαβιοῦν σὺν θρησκευτικὰς μειονότητες μέσα σὲ περιβάλλοντα μιᾶς ἄλλης θρησκευτικῆς (πολλὰς φορὰς καὶ πολιτικῆς) πλειοψηφίας».

38. Βλ. Κ. WILKENS (Hg.), *Gemeinsam auf dem Weg. Offizieller Bericht der Achten Vollversammlung*, Harare 1998, Frankfurt a.M. 1999, σ. 269, 302, 352.

σκοπό αυτό άπηύθυνε προς τις Έκκλησίες-μέλη τὸ οὐσιαστικὸ ἐρώτημα: «*Πῶς ζοῦμε τὴν πίστη μας στὴ συνάφεια τῆς παγκοσμιοποίησης;*»³⁹.

Ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '90 τὸ ΠΣΕ, ὁ Παγκόσμιος Σύνδεσμος Μεταρρυθμισμένων Ἐκκλησιῶν (WARC) καὶ ἡ Παγκόσμια Λουθηρανικὴ Ὁμοσπονδία (LWF) συμμετέχουν σὲ μιὰ «δεσμευτικὴ διαδικασία ἀναγνώρισης, ἀνάλυσης καὶ ὁμολογίας τῆς πίστεως σχετικὰ μὲ τὴν οικονομικὴ ἀδικία καὶ τὴν οικολογικὴ καταστροφὴ»⁴⁰. Ὅλες οἱ προσπάθειες θὰ ἐνταχθοῦν στὴν εὐρύτερη διαδικασία τῆς «AGAPE» (ἀκρωνύμιο πὸν σχηματίζεται ἀπὸ τὴ φράση στὰ ἀγγλικά *Alternative Globalization Addressing People and Earth*), στὴν ἀναζήτηση δηλαδὴ μιᾶς «Ἐναλλακτικῆς Παγκοσμιοποίησης στὴν Ὑπηρεσία τῶν Ἀνθρώπων καὶ τῆς Γῆς» καὶ θὰ συνεχιστοῦν μὲ τὴ μελέτη τοῦ θέματος: «Φτώχεια, Πλοῦτος καὶ Οἰκολογία: οἱ ἐπιπτώσεις τῆς οικονομικῆς παγκοσμιοποίησης (Poverty, Wealth and Ecology=PWE)»⁴¹. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἡ διαδικασία γιὰ τὴν «AGAPE» θὰ ἐστιᾶσει σήμερα τὸ ἐνδιαφέρον τῆς στὸ θέμα «τῶν ὀρίων τοῦ πλούτου καὶ τῆς κατανάλωσης» ἢ «τῶν ὀρίων τῆς ἀπληστίας» (*Greed line*). Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐπανερχεται, πιὸ ἐπείγουσα καὶ ἐπιτακτικὴ σήμερα, μιὰ προοπτικὴ παγκόσμιας ἀλληλεγγύης, τὴν ὁποία εἶχε ἐκφράσει μὲ χαρακτηριστικὸ τρόπο ὁ Charles Birch στὴν Ε΄ Γενικὴ Συνέλευση στὸ Ναϊρόμπι (1975) ὅταν δήλωνε: «Οἱ πλούσιοι πρέπει νὰ ζοῦν πιὸ ἀπλά, γιὰ νὰ μποροῦν οἱ φτωχοὶ ἀπλῶς νὰ ζήσουν» ἢ ἀκόμη καὶ ὁ Γκάντι: «Ἡ γῆ ἔχει ἀρκετὰ γιὰ τὶς ἀνάγκες μας (*for our need*), ὄχι ὅμως γιὰ τὴν ἀπληστία μας (*for our greed*)». Ὅλες οἱ συναντήσεις καὶ ὅλα τὰ κείμενα κατὰ τὴ διάρκειά τῆς διαδικασίας ἀπευθύνουν κλήσεις γιὰ συνεργασία μὲ ἀνθρώπους ἄλλων θρησκειῶν καὶ κοινωνικῶν κινήσεων⁴². Ἄς δοῦμε μερικὲς ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς ἀποφάσεις.

39. Στὸ ἴδιο, σ. 302 καὶ πρβλ. σ. 343. Βλ. περισσότερα στὴ μελέτη μας *Ἐκκλησιολογία καὶ Παγκοσμιοποίηση. Οἱ Ἐκκλησίες στὴν οἰκουμενικὴ πορεία γιὰ μιὰ ἐναλλακτικὴ παγκοσμιοποίηση στὴν ὑπηρεσία τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς γῆς*, ἐκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2008.

40. Βλ. πιὸ ἀναλυτικὰ καὶ γιὰ τὰ παρακάτω U. DUCHROW – FR. J. HINKELAMMERT, *Transcending Greedy Money: Interreligious Solidarity for Just Relations*, σ. 254-257 καὶ U. DUCHROW, «Ἡ πνευματικότητα τῶν κοινωνικῶν συμπράξεων: Γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς νεωτερικότητας ἀπὸ τὸν ὀλέθριο ἐργαλιακὸ ἀτομισμὸ», στὸ *Βιβλικὴ Θεολογία τῆς ἀπελευθέρωσης, πατερικὴ θεολογία καὶ ἀμφισήμες τῆς νεωτερικότητας*, Π. Καλαϊτζίδης (ἐπ.), ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2012, 221-256, σ. 246 κ.ἐ.

41. Μέλη τῆς ὁμάδας ἐργασίας τοῦ PWE, μαζί μὲ ἄλλους εἰδικοὺς οικονομολόγους, κοινωνιολόγους καὶ ἐκπροσώπους ἱεραποστολικῶν ἐνώσεων, εἶναι καὶ ὁ πρῶν Γ.Γ. τοῦ ΠΣΕ καθηγητῆς Konrad Raiser καὶ ὁ ἐξ ἡμῶν καθηγητῆς Πέτρος Βασιλειάδης.

42. Βλ. γιὰ τὰ παραπάνω καὶ τὴν οἰκουμενικὴ ἐξέλιξη τῆς διαδικασίας τῆς AGAPE, τὶς με-

Τò 2003 ή Παγκόσμια Λουθηρανική Όμοσπονδία (LWF) στή 10η Γενική Συνέλευσή της καταλήγει στο συμπέρασμα: «Ός κοινωνία πρέπει νά αντιμετώπισουμε τήν ψευδοϊδεολογία τής φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης αντίσπεκόμενοι καί αλλάζοντας ριζικά αὐτή τήν πραγματικότητα καί τίς ἐπιδράσεις της. Αὐτή ή ψεύτικη ἰδεολογία βασίζεται στήν ὑπόθεση ὅτι ή ἀγορά πού οἰκοδομεῖται στήν ἀτομική ἰδιοκτησία, στόν ἀδυσώπητο ἀνταγωνισμό καί τήν ἀμετάβλητη ἰσχύ τῶν συμφωνιῶν/συμβάσεων εἶναι ὁ ἀπόλυτος νόμος πού κυβερνᾷ τήν ἀνθρώπινη ζωή, τήν κοινωνία καί τὸ φυσικό περιβάλλον. Αὐτὸ εἶναι εἰδωλολατρία πού ἀποκλείει αὐτοὺς πού δὲν ἔχουν καμία ἰδιοκτησία, καταστρέφει τίς ἰδιαιτερότητες τῶν πολιτισμῶν, διαλύει ἀσταθεῖς δημοκρατίες καί ἐρημώνει τή γῆ... Ός Λουθηρανική κοινότητα ἀπευθύνουμε κλήση γιά τήν ἀνάπτυξη μιᾶς οἰκονομίας πού θά ὑπηρετεῖ τή ζωή... Συνεπῶς, δεσμευόμαστε καί καλοῦμε τίς Ἐκκλησίες-μέλη [...] νά ἀναπτύξουν καί νά ἰσχυροποιήσουν οἰκουμενικούς δεσμούς, πολυθρησκευτική συνεργασία καί νά συμμετάσχουν σέ συνασπισμούς τής κοινωνίας τῶν πολιτῶν (π.χ. Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ)»⁴³.

Ὁ Παγκόσμιος Σύνδεσμος Μεταρρυθμισμένων Ἐκκλησιῶν (WARC) κατὰ τήν 24η Γενική Συνέλευσή του (Ἄγκρα 2004) στήν ἱστορική, ὅπως θεωρήθηκε, ὁμολογία του δηλώνει: «Πιστεύουμε ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ κύριος ὄλης τής δημιουργίας. “Τοῦ Κυρίου ή γῆ καί τὸ πλήρωμα αὐτῆς” (Ψλ 24,1). Κατὰ συνέπεια, ἀπορρίπτουμε τήν παροῦσα παγκόσμια οἰκονομική τάξη, ή ὁποία εἶχε ἐπιβλη-

---

λέτες μας Ἐκκλησιολογία καί Παγκοσμιοποίηση καί «Ἡ οἰκουμενική πορεία γιά μιᾶ “ἐναλλακτική παγκοσμιοποίηση στήν ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου καί τής Γῆς” (Alternative Globalization Addressing People and Earth=AGAPE) ἀπό ὀρθόδοξη ἄποψη», σὺν Βιβλική Θεολογία τής ἀπελευθέρωσης, πατερική θεολογία καί ἀμφισημίες τής νεωτερικότητας, Π. Καλαϊτζίδης (ἐπ.), 195-220, ἰδίως σ. 196-203. Βλ. ἐπίσης R. MSHANA, «The AGAPE Process: A Challenge for Transformative Mission and Ecumenism in the 21st Century», *International Review of Mission* 97 (2008) 220-232 καί τὸ ἐνδιαφέρον ἀφιέρωμα τοῦ *Ecumenical Review* 63.3, October 2011, σὺν θέμα: «Greed and Global Economics». Γιά τήν πορεία ὄλης τής διαδικασίας μέχρι σήμερα βλ. ἀκόμη τὸ σύντομο ἀλλὰ περιεκτικὸ σημεῖωμα, συνοδευτικὸ τοῦ κειμένου τοῦ ΠΣΕ «AGAPE – Ἐκκληση γιά δράση», τοῦ Π. Βασιλειάδη, «Οἰκονομία τής ζωῆς, δικαιοσύνη καί εἰρήνη γιά ὅλους», *Θεολογία* 83(2012) 205-207.

43. Βλ. «Message from the LWF Tenth Assembly, Winnipeg, Canada, 21 to 31 July 2003» σὺν http://www.lwf-assembly2003.org/lwf-assembly/htdocs/PDFs/LWF_Assembly_Message-EN.pdf, σ. 17-19. Ἐπίσης μέρος τοῦ κειμένου στὰ γερμανικά: U. DUCHROW – M. GUCK, *Von Winnipeg 2003 über Accra 2004 nach Porto Alegre 2006*, στή σειρά: Kairos Europa (Hrsg.), *Wirtschaft(en) im Dienst des Lebens – Kirchen im ökumenischen Prozess für gerechte Globalisierung*, (Heft 2), Heidelberg 2005, 15-17. Πρὸβλ. U. DUCHROW, «Ἡ πνευματικότητα τῶν κοινωνικῶν συμπράξεων...», σ. 247.

θεϊ ἀπὸ τὸν παγκόσμιο νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό... Ἀπορρίπτουμε κάθε ἀξίωση τοῦ οἰκονομικοῦ, πολιτικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ *imperialism*, τὸ ὁποῖο ὑπονομεύει τὴν κυριαρχία τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ λειτουργεῖ ἐνάντια στοῦ δίκαιου νόμου του... Ἡ Γενικὴ Συνέλευση ἐντέλλεται τὸν Παγκόσμιο Σύνδεσμο Μεταρρυθμισμένων Ἐκκλησιῶν νὰ συνεργαστεῖ μὲ ἄλλες κοινότητες, τὴν οἰκουμενικὴ κοινότητα, τὴν κοινότητα τῶν ἄλλων θρησκειῶν, μὲ κινήσεις τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν καὶ κοινωνικὰ λαϊκὰ κινήματα γιὰ μιὰ δίκαιη οἰκονομία καὶ γιὰ τὴν ἀκεραιότητα τῆς δημιουργίας»⁴⁴.

Τὸ ΠΣΕ στοῦ κείμενοῦ τοῦ *AGAPE* ποὺ παρουσίασε στὴν Θ' Γενικὴ Συνέλευση στοῦ Πόρτο Ἀλέγκρε τὸ 2006 ὑπογραμμίζει:

«- Ἡ οἰκονομία τοῦ Θεοῦ ἐπιτρέπει σὲ ὅλους νὰ γίνουν μέτοχοι τῶν δωρεῶν τῆς χάριτος τοῦ μὲ διάρκεια καὶ πληρότητα.

- Ἡ οἰκονομία τοῦ Θεοῦ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο νὰ χειριστεῖ τὴν ἀφθονία τῆς ζωῆς μὲ δίκαιο, συμμετοχικὸ καὶ βιώσιμο τρόπο.

- Ἡ οἰκονομία τοῦ Θεοῦ εἶναι μιὰ οἰκονομία τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία προάγει τὸ μοῖρασμα, τὴν παγκόσμια ἀλληλεγγύη, τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἐπίσης τὴν ἀγάπη καὶ τὴ φροντίδα γιὰ τὴν ἀκεραιότητα τῆς δημιουργίας.

- Ἡ οἰκονομία τοῦ Θεοῦ εἶναι μιὰ οἰκονομία γιὰ ὅλη τὴν οἰκουμένη – ὅλη τὴν παγκόσμια κοινότητα.

- Ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ προνομακὴ ἐκλογή τῶν φτωχῶν εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ... Στὸ περιβάλλον τῆς νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, οἱ Ἐκκλησίες καλοῦνται νὰ ὁμολογήσουν ρητὰ καὶ δημόσια τὴν πίστη τους μὲ λόγο καὶ πράξη [...] μὲ τὸ νὰ εἶναι ἀλληλεγγυες πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ὑποφέρουν καὶ τὴ γῆ, καὶ νὰ ἀντιστέκονται στὶς δυνάμεις τῆς ἀδικίας καὶ τῆς καταστροφῆς»⁴⁵.

Ὡς συνέχεια τῶν ἐργασιῶν καὶ τοῦ προβληματισμοῦ τῶν παραπάνω Συνελεύσεων ἀκολούθησε μιὰ σειρά σημαντικῶν συνδιασκέψεων σὲ διάφορες πε-

44. Βλ. «Covenanting for Justice in the Economy and the Earth», στοῦ http://warc.jalb.de/warcajsp/news_file/The_Accra_Confession_English.pdf. Ἐπίσης στὰ γερμανικά: U. DUCHROW – M. GÜCK, *Von Winnipeg 2003 über Accra 2004 nach Porto Alegre 2006*, σ. 18-23, §§ 18, 19, 41. Πρὸβλ. U. DUCHROW, «Ἡ πνευματικὴ τῶν κοινωνικῶν συμπράξεων...», σ. 248.

45. Βλ. *Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth (AGAPE). A Background Document*, WCC, Geneva 2005, ἐνὸτ. 1.2, σ. 4 καὶ ἐνὸτ. 1.3, σ. 5-6· ἐπίσης στοῦ <http://wcc-coe.org/wcc/what/jpc/agape-new.pdf>. Πρὸβλ. U. DUCHROW, «Ἡ πνευματικὴ τῶν κοινωνικῶν συμπράξεων...», σ. 248.

ριοχές του κόσμου⁴⁶. Σὲ ὅλα τὰ οἰκουμενικά κείμενα, οἱ Ἐκκλησίες φαίνεται νὰ ἔχουν συναίσθηση τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἀγῶνας τους μὲ λόγο καὶ ἔργο μπορεῖ νὰ διεξαχθεῖ μὲ ἐπιτυχία μόνο μὲ τὴν οἰκοδόμησι σχέσεων συνεργασίας μὲ ἄλλες θρησκευτικὲς κοινότητες, κοινωνικά κινήματα καὶ μὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καλῆς θέλησης. Δὲν ἦταν τυχαῖο (τουλάχιστον συμβολικά) ὅτι ὁ τόπος ποὺ ἐπελέγη γιὰ νὰ λάβει χώρα ἡ Θ΄ Γενικὴ Συνέλευσις ἦταν τὸ Πόρτο Ἀλέγκρε: ἡ πόλις δηλαδὴ ποὺ γεννήθηκε τὸ Παγκόσμιο Κοινωνικὸ φόρουμ. Μὲ τὴν ἐπιλογὴ αὐτὴ ἡ Οἰκουμενικὴ Κίνησι εἶπε κατὰ κάποιον τρόπο: Ἔχουμε ἐγκαταλείψει τὴν συνεργασία μὲ τὶς ἐξουσίες καὶ τὸ κεφάλαιο. Εἴμαστε μὲ τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους, ἀγωνιζόμενοι στὸ πλευρὸ τους γιὰ τὴν πραγματοποίησι ἑνὸς διαφορετικοῦ κόσμου μὲ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη⁴⁷.

Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνσι θὰ κινηθοῦν οἱ Ἐκκλησίες καὶ στὸ πλαίσιο τῆς «Δεκαετίας γιὰ τὴν υπέρβασι τῆς βίας» καὶ στὴν κοινὴ ἀναζήτησή τους γιὰ μιὰ «δίκαιη εἰρήνη». Τὸ Μήνυμα τῆς «Διεθνοῦς Διάσκεψις γιὰ τὴν Εἰρήνη» (International Ecumenical Peace Convocation=IEPC) στὴν Τζαμάικα τὸν Μάιο τοῦ 2011 θὰ ὑπογραμμίσει τὴν ἄποψη ὅτι «ἡ εἰρήνη εἶναι θεμελιωδὴ ἀξία σὲ ὅλες τὶς θρησκείες» καὶ θὰ καλέσει γιὰ ἐντατικοποίησι τοῦ διαθρησκευτικοῦ διαλόγου⁴⁸. Ἐπίσης, στὴν «Οἰκουμενικὴ Διακήρυξις γιὰ μιὰ δίκαιη εἰρήνη», ποὺ υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὴ ἴδια Διάσκεψις, θὰ ἐπαναληφθεῖ ὁ τονισμὸς τῆς σημασίας τῆς συνεργασίας μὲ ἀνθρώπους ἄλλων θρησκευτικῶν παραδόσεων, ἀντιλήψεων καὶ κοσμοθεωριῶν γιὰ τὴν ἐδραίωσι «πολιτισμῶν τῆς εἰρήνης». «Σὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα προσπαθοῦμε», ἐπισημαίνει ἡ Διακήρυξις, «νὰ ἀκολουθήσουμε τὴν ἐντολή τοῦ Εὐαγγελίου νὰ ἀγαπᾶμε τὸν πλησίον, νὰ ἀπορρίπτουμε τὴ βία, νὰ ἀγωνιζόμαστε γιὰ δικαιοσύνη ὑπὲρ τῶν φτωχῶν, τῶν καταδιωγμένων καὶ καταπιεσμένων (Μτ 5, 1-12· Λκ 4,18)»⁴⁹.

46. Βλ. U. DUCHROW – FR. J. HINKELAMMERT, *Transcending Greedy Money: Interreligious Solidarity for Just Relations*, ἰδίως σ. 256-257. Ἐπίσης U. DUCHROW, «Ἡ πνευματικὴ τῶν κοινωνικῶν συμπράξεων...», σ. 249. καὶ Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, «Οἰκονομία τῆς ζωῆς, δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη γιὰ ὅλους», σ. 207.

47. Πρὸβλ. U. DUCHROW, «Ἡ πνευματικὴ τῶν κοινωνικῶν συμπράξεων...», σ. 250-251.

48. Βλ. «The Message of the International Ecumenical Peace Convocation», *Ecumenical Review* 63.3, October 2011, 343-347, ἐδῶ σ. 345: «With partners of other faiths, we have recognized that peace is a core value in all religions, and the promise of peace extends to all people regardless of their traditions and commitments. Through intensified inter-religious dialogue we seek common ground with all world religions».

49. Βλ. τὴ Διακήρυξις τῆς Διεθνοῦς Οἰκουμενικῆς Διάσκεψις γιὰ τὴν Εἰρήνη «An Ecumenical Call to Just Peace», στὸ <http://www.overcomingviolence.org/fileadmin/dov/files/iepc/>

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία

Ὅσα ἀναφέρθηκαν μέχρι τώρα γιὰ τὴν χριστιανικὴ Οἰκουμενικὴ Κίνηση καὶ τὶς προσπάθειές της μέσω τοῦ διαλόγου καὶ τῆς συνάντησης τῶν θρησκειῶν, νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς σημερινές προκλήσεις τῆς οἰκονομικῆς ἀδικίας καὶ τῆς οἰκολογικῆς καταστροφῆς, ἀφοροῦν καὶ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Παρ' ὅλους τοὺς δισταγμοὺς καὶ τὶς ἀντιρροήσεις ποὺ εἶχαν ἐκφραστεῖ ἀπὸ μέλη της, ἡ Ὁρθοδοξία –ὅταν τὸ ΠΣΕ ξεκίνησε τοὺς διαλόγους (ἀρχὲς δεκαετίας τοῦ '70)– εἶπε ἕνα σαφέστατο «ναί» στὸ ἐρώτημα περὶ συνεργασίας μὲ ἐκπροσώπους ἄλλων θρησκειῶν καὶ ἰδεολογιῶν, ἐφόσον ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ συνόλου τῆς ἀνθρώπινης οἰκογένειας, γιὰ τὴν προώθηση τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἰσότητας, τῆς ἐλευθερίας, τοῦ σεβασμοῦ τῆς προσωπικότητας, τῆς εἰρήνης. Μὲ ἀρχέγονες ρίζες στὴν Ἀνατολή (τέσσερα πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα ἀναπτύχθηκαν στὴν Ἀνατολή καὶ μάλιστα μέσα σὲ ἕναν πολιτιστικὸ, γλωσσικὸ καὶ θρησκευτικὸ πλουραλισμὸ), μὲ μακροαῖωνες ἐμπειρίες στὶς σχέσεις Χριστιανισμοῦ καὶ Ἰσλάμ, μὲ πείρα πολλῶν αἰῶνων, ὄχι μόνο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὑπαρξιακοῦ διαθρησκειακοῦ καὶ διαπολιτισμικοῦ διαλόγου, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν προσῆλθε ἀπλῶς στὸ διάλογο, ἀλλὰ τὸν προήγαγε καὶ μάλιστα λειτούργησε ὡς ἐνωτικὸς δεσμὸς μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν-μελῶν τοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν ἄλλων θρησκευτικῶν κοινοτήτων. Ἔτσι, στὸ ξεκίνημα τῆς προσπάθειας τοῦ ΠΣΕ, δύο πρωτοποριακὲς εἰσηγήσεις θὰ ταράξουν τὰ λιμνάζοντα νερὰ τῆς προτεσταντικῆς σκέψης, ποὺ ἦταν ἐγκλωβισμένη στὴν ἀποκλειστικὰ χριστομονιστικὴ θεώρηση τῆς σωτηρίας καὶ τῆς ἱεραποστολικῆς δράσης⁵⁰: ἡ εἰσήγηση τοῦ Μητροπολίτη τοῦ Ὁρους Λιβάνου Γεωργίου «Ὁ χριστιανισμὸς μέσα σὲ ἕνα πλουραλιστικὸ κόσμο. Ἡ οἰκονομία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»⁵¹, τὸ 1971 στὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ ἡ εἰσήγηση τοῦ Ἀναστασίου Γιαννουλάτου «Πρὸς παγκόσμια Κοινότητα. Δυνατότητες καὶ Εὐθύνες: Μία

resources /ECJustPeace_English.pdf, § 27, σ. 9. Περισσότερα γιὰ τὴ Διεθνή Διάσκεψη καὶ τὸ Μήνυμά της στὸ: <http://www.overcomingviolence.org/>.

50. Γ. ΛΑΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, «Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν καὶ διαθρησκειακὸς διάλογος...», σ. 47.

51. GEORGE KHODR, Metropolitan of Mount Liban, «Christianity in a Pluralistic World. The work of the Holy Spirit», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 53(1971), τεύχ. II, 232-241. Τὸ ἴδιο στὸ *The Ecumenical Review* 23(1971)118-128, μὲ μία μικρὴ διαφορὰ στὸν τίτλο «Christianity in a Pluralistic World – The Economy of the Holy Spirit».

ὀρθόδοξη ἄποψη», στὸ διαθηρησκιακὸ συνέδριο στὸ Κολόμπο τῆς Σρι Λάνκα τὸ 1974 μὲ τὸ ἴδιο θέμα⁵². Καὶ τὰ δύο θέματα ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι βασικὰ ζητήματα προβληματισμοῦ στὴν οἰκουμένη σήμερα.

Ὁ Ἀναστάσιος Γιαννουλάτος, μάλιστα, μέσα ἀπὸ διάφορες θέσεις στὸ ΠΣΕ θὰ συνδιαμορφώσει τὴν ἡμερήσια διάταξη τοῦ διαλόγου ποῦ αὐτὸ διεξάγει μὲ τὶς θρησκείες. Θὰ προτείνει νὰ τεθεῖ ὁ διάλογος ἐνώπιον τῶν προκλήσεων τῶν καιρῶν μας. Θὰ τονίσει ὅτι ἡ θρησκεία δὲν ὑπάρχει γιὰ τὴ θρησκεία, ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ γιὰ τὴ σχέση τους μὲ τὸν Θεό, τὸ συνάνθρωπο καὶ τὴ δημιουργία. Ὑποστήριξε τὸν κριτικὸ καὶ προφητικὸ ρόλο τῆς θρησκείας καὶ καλλιέργησε ἐντατικὰ τὸ ὄραμα γιὰ μιά «παγκόσμια κοινωνία ἀγάπης», ὅχι μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀπλῆς συνυπάρξεως ἀτόμων, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ὀργανικῆς κοινωνίας προσώπων ἐν ἀγάπῃ. Ὁ Ἀναστάσιος Γιαννουλάτος ἔδειξε μὲ ἐπιτυχία ὅτι ὁ διάλογος δὲν σημαίνει ἀδιαφορία πρὸς τὴν ἀλήθεια ἢ σχετικοποίηση καὶ προδοσία τῆς πίστεως ἢ συγκρητισμός. Ἀντίθετα, σημαίνει πιστότητα συνδυασμένη μὲ ἀνοικτότητα⁵³. Ὁ διάλογος εἶναι ἔμπρακτη ἄσκηση τῆς ἐντολῆς τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐχῆς τῆς Θ. Λειτουργίας «ὕπερ τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως», ποῦ βέβαια προϋποθέτει στέρεα πίστη καὶ φωτισμένη θεολογικὴ γνώση⁵⁴.

Ἐνώπιον τῶν προκλήσεων τῆς παγκοσμιοποίησης, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀναστάσιος πιστεύει ὅτι ἡ συμβολὴ τοῦ ὑγιοῦς θρησκευτικοῦ βιώματος εἶναι καθοριστικὴ γιὰ νὰ ἀνάψουν «τὰ κόκκινα φῶτα κυκλοφορίας» ὥστε νὰ σταματήσει ἡ λανθασμένη πορεία τῆς⁵⁵. Ἐπιμένει στὴν ἄποψη ὅτι εἶναι χρέος τῶν Ὀρθόδοξων, μέσα στὶς σημερινές συνθήκες, νὰ συμμετέχουν στὴν οἰκουμηνικὴ προσπάθεια ἀναζήτησης ἐναλλακτικῶν λύσεων πρὸς μιά παγκόσμια κοινωνία ἀγάπης. Εἶναι ἀναγκαῖο, ὑποστηρίζει μὲ ἔμφαση, νὰ παραμείνουν ἀνοικτοὶ καὶ ἐπικοινωνητικοὶ στὸ διάλογο μὲ τοὺς ἀνθρώπους διαφορετικῶν θρησκευτικῶν πεποι-

52. Τὸ κείμενο περιλαμβάνεται στὸ βιβλίο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀναστασίου, *Παγκοσμιοότητα καὶ Ὀρθοδοξία*, 21-64.

53. Πρὸβλ. ὅσα σημαντικὰ γράφει ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης (Ζηζιούλας), «Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ τρίτη χιλιετία», Στ. ΦΩΠΟΥ (ἑπ.), *Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ ἄλλου. Ὀρθόδοξες πνευματικὲς ἀξίες καὶ νεωτερικότητα*, ἐκδ. Ἀριός, Ἀθήνα 2009, 101-123, ἰδίως σ. 114-119.

54. Τὰ παραπάνω συμπεραίνονται ἀπὸ τὴ μελέτη ὅλου τοῦ ἔργου του, ἰδιαίτερα ἀποτελοῦν τὸ πεντόσταγμα τοῦ βιβλίου του *Παγκοσμιοότητα καὶ Ὀρθοδοξία*.

55. Βλ. τὸ κείμενο «Πρὸς παγκόσμια Κοινότητα. Δυνατότητες καὶ Εὐθύνες...», στὸ ἴδιο, σ. 28.

θήσεων ή φιλοσοφικών τοποθετήσεων, «ἀληθεύοντες ἐν ἀγάπῃ»⁵⁶. «Χρειάζεται», προτείνει, «νηφάλια κατανόηση, ἤρεμη κριτική ἀντιμετώπιση, συνέπεια καὶ συνεργασία μὲ τοὺς ἀνθρώπους καλῆς θελήσεως, γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς εἰρήνης καὶ τὴ συναδέλφωση ὄλων τῶν λαῶν»⁵⁷.

Ἀναφερθήκαμε εἰδικὰ στὸν Ἀναστάσιο Γιαννουλάτο, γιὰτὶ οἱ τοποθετήσεις του εἶναι ἀντιπροσωπευτικὲς γιὰ τὴν «φιλό-ξενη» Ὁρθοδοξία πὺ δὲν μετατρέπει τὸ ἐκκλησιαστικὸ φρόνημα σὲ ἰδεολογικὰ σκευάσματα καὶ δὲν πνίγει τὸ ἐλεύθερο καὶ καθολικὸ τῆς πνεῦμα.

Σὲ πανορθόδοξο ἐπίπεδο καὶ ἐπισήμως ἔχει δηλωθεῖ ὅτι γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία οἱ διαθρησκειακοὶ διάλογοι ἀποτελοῦν ὄχι μόνον μιὰ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τῶν θρησκείων γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς αὐθεντικῆς τους αὐτοσυνειδησίας, ἀλλὰ καὶ ὑπέρατα κοινὴ ὑποχρέωση ἔναντι τοῦ σύγχρονου ταλαιπωρημένου ἀνθρώπου, «ὁ ὁποῖος βιώνει κυριολεκτικὰ μέχρι μυελοῦ ὀστέων τὴν τραγικὴ ἀντιφατικότητα τῆς σημερινῆς κρίσεως»⁵⁸. Ὁ Νίκος Νησιώτης θὰ πεί τὸ ἴδιο μὲ ἄλλα λόγια, ὅτι δηλαδὴ τὸ πρόβλημα τῆς εἰρήνης μέσω τῆς δικαιοσύνης ἔχει γίνε γιὰ τὶς θρησκείες σήμερα «ὁ χῶρος ὅπου δοκιμάζεται ἡ αὐτο-βεβαίωση καὶ ἡ ταυτότητά τους, ὅσον ἀφορᾷ στὴν παρουσίαση τῆς θρησκευτικῆς ἀλήθειας πάνω σὲ βασικὲς ἀνθρώπινες ἀξίες, πάνω καὶ πέρα ἀπὸ κοσμικὲς θεωρίες»⁵⁹.

56. Βλ. Ἀντὶ Ἐπιλόγου, στὸ ἴδιο, σ. 271.

57. Στὸ ἴδιο, σ. 272.

58. Βλ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ (πρ. Μητροπολίτης Ἑλβετίας), «Οἱ διαθρησκειακοὶ διάλογοι καὶ ἡ συνάντηση τῶν τριῶν μονοθεϊστικῶν θρησκείων», ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Λόγος Διαλόγου. Ἡ Ὁρθοδοξία ἐνώπιον τῆς τρίτης χιλιετίας*, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1997, 303-346, ἐδῶ σ. 308 καὶ σ. 310, ὅπου παραπέμπει στὶς ἀποφάσεις τῆς Α' Προσυνοδικῆς Πανορθόδοξης Διάσκεψης (Σαμπεζύ, 1976) σὲ σχέση μὲ τὴ συμβολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴ διαθρησκειακὴ συνένωση καὶ συνεργασία.

59. Βλ. Ν. ΝΗΣΙΩΤΗΣ, «Θρησκεία, Χριστιανικὴ Πίστη καὶ Εἰρήνη», σ. 35. Ὁ Νησιώτης παρακάτω παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς σημαντικὰ: «Δὲν μπορεῖς νὰ ἐγκαθιδρύσεις μιὰ δίκαιη καὶ μόνιμη εἰρήνη, ἐκτὸς ἂν δουλέψεις στὸ νὰ βοηθήσεις τὴν ἀνθρωπότητα νὰ ἀγωνιστεῖ ἐπαρκῶς ἐναντίον μιᾶς ἀπάνθρωπης κατάστασης. Ἡ εἰρήνη δὲν κατανοεῖται ὡς ἡθικὸ ἀγαθὸ ἀπὸ μόνη τῆς συνδέεται μὲ τὶς πύ βασικὲς ἀξίες, καὶ ἐφαρμόζεται ὡς μόνιμη βελτίωση τῆς κατάστασης τοῦ ἀνθρώπου σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα. Εἶναι ἐδῶ πὺ ὅλες οἱ θρησκείες πρέπει νὰ ἐπικεντρώσουν τὶς προσπάθειές τους, καὶ ὄχι κυρίως καὶ μονάχα στὰ προληπτικὰ ἀπλῶς μέτρα, ὅπως κάνουν σήμερα κάποιες κοσμικὲς κοινωνικοπολιτικὲς κινήσεις ... Τὸ συνώνυμο τῆς εἰρήνης εἶναι ἡ δικαιοσύνη, ἂν δὲν εἶναι προϋπόθεσή τῆς. Ἡ δικαιοσύνη πὺ ἐφαρμόζεται μεταξὺ ἀνθρώπων πὺ σχετίζονται μεταξὺ τους εἶναι τὸ *sine qua non* προληπτικὸ μέτρο ἐναντίον κάθε εἴδους ἀπειλῶν ἀκαταστασίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων» (στὸ ἴδιο, σ. 50-51).

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μετὰ ἀπὸ μακρόχρονη ἐπεξεργασία καὶ πολλές διαβουλεύσεις στὴν Γ΄ Προσυνοδικὴ Πανορθόδοξη Διάσκεψη στὸ Σαμπεζύ (1986) θὰ διαγράψει τὶς βασικὲς «ὀρθόδοξες γραμμές» ὅσον ἀφορᾷ στὴ δυνατότητα καὶ ἀναγκαιότητα τοῦ διαθρησκιακοῦ διαλόγου μὲ τὸ κείμενο «Ἡ συμβολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν ἐπικράτηση τῆς εἰρήνης, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀδελφοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης μεταξὺ τῶν λαῶν, καὶ στὴν ἄρση τῶν φυλετικῶν καὶ λοιπῶν διακρίσεων»⁶⁰. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη ἐπίσημη καὶ ὁμόφωνα ἀπὸ ἀντιπροσώπους ὄλων τῶν αὐτοκεφάλων καὶ αὐτόνομων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἀποδεκτὴ τοποθέτηση ἀπέναντι στὰ θέματα τοῦ διαθρησκιακοῦ διαλόγου καὶ τῆς διαθρησκιακῆς συνεργασίας στὰ θέματα τῆς δικαιοσύνης, εἰρήνης καὶ ἀκεραιότητος τῆς δημιουργίας (Justice, Peace and Integrity of Creation=JPIC). Ὁ ἐκτενὴς τίτλος τοῦ ἀποτελεῖ τόσο μιὰ ἀνάλυση ὅσο καὶ ἓνα ὁλόκληρο πρόγραμμα. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ καθιστὰ σαφὲς ποιά προβλήματα τῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς ἀπειλοῦν σήμερα τὴν ἀνθρωπότητα, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη περιλαμβάνει ὅλα ἐκεῖνα τὰ θέματα πού χαρακτηρίζουν τὶς σωστὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὑπογραμμίζοντας ταυτόχρονα τὴν ἀνάγκη συνεργασίας μὲ ἄλλους πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι αὐτὸ εἶναι «ἐντολὴ Θεοῦ»⁶¹. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ὅλο τὸ κείμενο-διακήρυξη ἀποτελεῖ πρόσκληση γιὰ διαχριστιανικὴ, διαθρησκιακὴ καὶ πανανθρώπινη συνεργασία. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ τελευταία του πρόταση-πρόσκληση: «Οἱ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίες ἀπευθύνονται μὲ ἀγάπη πρὸς κάθε κατεύθυνση, ὥστε ὅλοι νὰ συνεργήσουν στὴν ἐπικράτηση τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰρήνης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν»⁶².

Στὴν πιὸ κεντρικὴ του ἀναφορὰ γιὰ τὸ θέμα, τὸ κείμενο-ἀπόφαση σημειώνει τὰ παρακάτω, ἔχοντας, βεβαίως, ὑπόψη καὶ τὶς ἐπιφυλάξεις καὶ τὴν κριτικὴ ἐκείνων πού φοβοῦνται τὸ ἐνδεχόμενο τοῦ συγκρητισμοῦ καὶ τῆς σταδιακῆς ἀλλοίωσης τοῦ ὀρθόδοξου φρονήματος μέσω τῆς συμμετοχῆς τῶν Ὁρθοδόξων στὶς διαθρησκιακὲς συναντήσεις: «Οἱ κατὰ τόπους Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίες, σὲ στενὴ συνεργασία μὲ ὅλους τοὺς πιστοὺς τῶν ἀνὰ τὸν κόσμον θρησκειῶν πού ἀγαποῦν τὴν εἰρήνην, θεωροῦν χρεὸς τους νὰ ἐργάζονται γιὰ τὴν εἰρήνην πάνω

60. Βλ. τὸ σημαντικὸ αὐτὸ κείμενο-ἀπόφαση τῆς Γ΄ Προσυνοδικῆς Πανορθόδοξης Διάσκεψης στὸ Π. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ, *Ἐνότητα καὶ Μαρτυρία*, σ. 273-289.

61. Βλ. στὸ ἴδιο, σ. 276, § 1.6.

62. Στὸ ἴδιο, σ. 289, § 8.3.

στή γη και την επικράτηση αδελφικών σχέσεων μεταξύ των λαών. Οί Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες καλοῦνται νὰ συμβάλουν στή διαθηρησκειακή συνεννόηση και συνεργασία, και στή διαμέσου αὐτῆς ἀπάλειψη τοῦ φανατισμοῦ ἀπὸ κάθε πλευρὰ και μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο στή συμφιλίωση τῶν λαῶν και τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας και τῆς εἰρήνης στὸν κόσμο γιὰ ἐξυπηρέτηση τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, ἀνεξαρτήτως φυλῆς και θρησκείας. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ συνεργασία αὐτὴ ἀποκλείει τόσο τὸ συγκρητισμὸ, ὅσο και τὴν ἐπιδίωξη ἐπιβολῆς ὁποιασδήποτε θρησκείας πάνω στους ἄλλους»⁶³.

Ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὸ θέμα πὸν μᾶς ἀπασχολεῖ ἔχει ἡ ἐπισήμανση ὅτι ἡ φτώχεια, ἡ πείνα, ἡ ὀδύνη, ἡ ἀδικη και συχνὰ ἐγκληματικὴ κατανομή και διαχείριση τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, προσβάλλουν ὄχι μόνο τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ στὸ κάθε ἀνθρώπινο πρόσωπο, ἀλλὰ και τὸν ἴδιο τὸν Θεό, ὁ ὁποῖος σαφῶς ταυτίζει τὸν ἑαυτὸ του μὲ τὸν πεινασμένο και φτωχὸ ἄνθρωπο (Μτ 25,40)⁶⁴. Γι' αὐτό, τονίζεται στὸ κείμενο, «ἡ πίστη στὸ Χριστὸ χωρὶς διακονικὴ ἀποστολὴ χάνει τὴ σημασία της... Κάθε ἄλλη προσπάθεια νὰ δοῦμε τὸ Χριστὸ ὡς πραγματικὴ παρουσία, χωρὶς ὑπαρξιακὴ σχέση μὲ αὐτόν, ὁ ὁποῖος χρειάζεται βοήθεια, δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ ἀπλὴ θεωρία»⁶⁵. «Γιατί», ὅπως ἐξηγεῖ τὸ κείμενο-ἀπόφαση τῆς Γ' Προσυνοδικῆς Πανορθόδοξης Διάσκεψης, «ἂν ἡ μέριμνα γιὰ τὴ δικὴ μας τροφὴ εἶναι συχνὰ θέμα ὑλικό, ἡ μέριμνα γιὰ τὴν τροφὴ τοῦ συνανθρώπου μας εἶναι θέμα και πνευματικό (Ἰακ. 2,14-18). Ἀποτελεῖ, ἐπομένως, ὕψιστο καθήκον ὄλων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν νὰ διακηρύξουν ὅτι εἶναι ἀλληλέγγυες πρὸς τοὺς φτωχοὺς ἀδελφούς τους και νὰ ὀργανώσουν ἀμέσως και ἀποτελεσματικὰ τὴ βοήθειά τους... Ἀπ' αὐτὰ διανοίγεται, πράγματι, ὁ δρόμος τῆς συνεργασίας τους ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενο αὐτό, ὄχι μόνο μεταξύ τους, ἀλλὰ και μὲ τὶς ἄλλες χριστιανικὲς ἐκκλησίες και ὁμολογίες, μὲ τὸ Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν, καθὼς και μὲ τοὺς διεθνεῖς ὀργανισμούς, οἱ ὁποῖοι τάχθηκαν στὴν ὑπηρεσία τῆς καταπολέμησης τῆς φοβερῆς αὐτῆς μάστιγας [ἔνν. ἰδίως ἡ φτώχεια]»⁶⁶. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου δηλώνεται μὲ σαφήνεια: «Πιστεύουμε ὅτι γιὰ τὴν πραγμάτωση αὐτοῦ τοῦ στόχου, ἡ ἀγάπη εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία θὰ γαλβανίσει τὴ θέληση τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ὥστε, σὲ συνεργασία μὲ τοὺς ἀδελφούς τῶν ἄλλων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν και ὁμολογιῶν, ἀλλὰ και τοὺς

63. Στὸ ἴδιο, σ. 276, § 1.5.

64. Στὸ ἴδιο, σ. 286, § 7.2.

65. Στὸ ἴδιο, σ. 287, § 7.4.

66. Στὸ ἴδιο, σ. 286-287, § 7.3.

άλλους ανθρώπους, να δώσουν σήμερα τη μαρτυρία τους –μαρτυρία πίστης και ελπίδας– σε έναν κόσμο ό οποίος, περισσότερο ίσως από όσο ποτέ, έχει την ανάγκη της»⁶⁷.

Σε αυτό το πλαίσιο θα αναπτυχθούν τόσο οι διαθρησκειακοί διάλογοι⁶⁸ όσο και η αποφασιστική συμβολή της Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στην «οικουμενική πορεία για δικαιοσύνη, ειρήνη και ἀκεραιότητα της δημιουργίας» (JPIC), καθώς και στην επίκαιρη ἔκφρασή της με τη διαδικασία για τὴν «AGAPE» και τὴ «Δεκαετία για τὴν ὑπέρβαση τῆς βίας»⁶⁹.

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μὲ συντονιστὴ καὶ πρωτοπόρο τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἀποποιήθηκε τὴν εὐθύνη της γιὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἐπίλυση μέσω τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου τῶν προβλημάτων ποὺ ἀποτελοῦν ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὴν κτίση.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος συχνά-πυκνά ἐκφράζει τὶς ἐνστάσεις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἐναντίον τῶν ἐπιπτώσεων τῆς παγκοσμιοποίησης καὶ τῆς ιδεολογίας τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς⁷⁰. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀγνοήσουμε, ἐπισημαίνει, ὅτι κυριάρχησαν, μὲ καταστροφικὲς γιὰ τὸ περιβάλλον συνέπειες, ἡ προτεραιότητα τῆς κερδοφορίας ἐναντι τῆς ἀειφορίας, ἡ κητικὴ ἀξιολογία ἐναντι τοῦ μετοχικοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ἔχειν ἀπέναντι τοῦ εἶναι, οἱ οικονομικοὶ δείκτες ἀπέναντι στοὺς περιβαλλοντικούς δείκτες, ἡ καταναλωτικὴ μανία ἀπέναντι στὴ βιωσιμότητα καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη⁷¹. Καὶ ἐξηγεῖ: «Εἶναι γεγονός ὅτι ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐγκαταλειφθῆ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν ἄνθρωπο ὡς ἀπαράβατος ὅρος τοῦ ἥθους ἡμῶν καὶ εἰδωλοποιηθῶν καὶ λατρευθῶν τὰ μεγέθη τῆς οἰκονομίας, τῆς ἐξουσίας, τῆς δυνατοῦτος ἐπηρεασμοῦ τῶν μαζῶν, ἄρχεται ἡ ἄπληστος πλεονεξία, ἡ ὁποία μοιραίως ὀδηγεῖ τοὺς ἔχοντας

67. Στὸ ἴδιο, σ. 289, § 8.1

68. Βλ. ἐνδεικτικὰ γι' αὐτὸ Γ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΣ, «Ὁρθοδοξία καὶ διαθρησκειακὸς διάλογος», σ. 380 κ.ἑ. καὶ ΑΓΓ. ΖΙΑΚΑ, *Διαθρησκειακοὶ Διάλογοι*, ἰδίως σ. 148 κ.ἑ. καὶ 242 κ.ἑ.

69. Βλ. σχετικὰ τὸ ἔργο μας, *Μετα-λειτουργία. Ἡ ὀρθόδοξη συμμετοχὴ στὴν κοινὴ χριστιανικὴ μαρτυρία γιὰ δικαιοσύνη, ειρήνη καὶ ἀκεραιότητα τῆς δημιουργίας*, ἐκδ. Πουναρά, Θεσσαλονίκη 2009.

70. Ὡς ἐξαίρετο δείγμα κριτικῆς γραφῆς βλ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ, ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ, «Ὁμιλία τῆς Α. Θ. Παναγιώτητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου κατὰ τὴν Συνάντησιν τοῦ Davos (2 Φεβρουαρίου 1999): “Ἡθικὰ Διλήμματα τῆς Παγκοσμιοποιήσεως”», *Ὁρθοδοξία*, περίοδος Β', ἔτος ΣΤ', τεύχ. Α', Ἰαν. - Μάρτ. 1999, 28-32.

71. Βλ. τὴ διάλεξη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου στὸ Πανεπιστήμιο Στερεᾶς Ἑλλάδας, Λαμία, 7.11.2008 μὲ θέμα «Ὁρθοδοξία καὶ νεωτερικότης: ὅροι ἐνὸς ζωτικοῦ διαλόγου», *Ἐκκλησία* 86(2009) τεύχ. 2, 86-89, ἐδῶ σ. 88.

είς τὸ νὰ αὐξάνουν τὸ ἔχειν αὐτῶν, εἴτε αὐτὸ εἶναι πλοῦτος, εἴτε αὐτὸ εἶναι ἰσχύς πολιτική, στρατιωτική ἢ διαπλαστική ἰδεῶν καὶ ἐν γένει ἰσχύς ἐπιρρασμοῦ παντὸς τοῦ κόσμου»⁷². Ὑπὸ αὐτὲς τὶς συνθήκες δὲν θὰ ζητήσει μόνο νὰ ἐντατικοποιηθῶν οἱ διαθρησκειακοὶ διάλογοι ἀλλὰ θὰ προχωρήσει στὴν ἐνδιαφέρουσα πρόταση, δεδομένης σήμερα καὶ τῆς ἀνάμιξης λαῶν, θρησκειῶν καὶ πολιτισμῶν, νὰ ἀρχίσει ἕνας σοβαρὸς καὶ ἀπροκατάληπτος διάλογος μετὰξὺ νεωτερικότητας καὶ μὴ χριστιανικῶν θρησκειῶν. Ὁ διάλογος αὐτὸς θὰ ὠφελοῦσε, ἐξηγεῖ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, καὶ τὶς δύο πλευρὲς, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὴν ἱερὴ ὑπόθεση τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ καλοῦ ἀγῶνα γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μποροῦν οἱ θρησκεῖες νὰ ἀνακαλύψουν τὸ ἀνθρωπιστικὸ περιεχόμενο τῆς νεωτερικότητας ἀλλὰ καὶ νὰ ἀσκήσουν κριτικὴ στὶς ἀκρότητές της⁷³. Πιὸ πρόσφατα, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος σὲ ὁμιλία του μὲ θέμα «Θρησκεία - Οἰκονομία - Διάλογος» ὑπογράμμισε ἐκ νέου ὅτι «ἡ θρησκεία μπορεῖ νὰ συμβάλει στὴν ἐδραίωση τῆς εἰρήνης καὶ τὴν προαγωγή τῆς βιωσιμότητος καὶ τῆς οἰκονομίας, διὰ μέσου τοῦ διαθρησκειακοῦ καὶ διαπολιτισμικοῦ διαλόγου». Ὁ Πατριάρχης δήλωσε μὲ ἔμφαση ὅτι «ἡ θρησκεία εἶναι ἀδιαμφισβήτητα ὁ ἰσχυρότερος καὶ πιὸ πειστικὸς παράγων στὸν κόσμος, καθότι δὲν περιορίζεται μόνον στὴν σφαιρα τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τοῦ προσώπου, ἀλλὰ διαδραματίζει σπουδαῖον ρόλον ὡς μοχλὸς κοινωνικῆς καὶ θεσμικῆς κινητοποιήσεως σὲ πολλὰ ἐπίπεδα»⁷⁴.

Μὲ πρωτοβουλία ἐπίσης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἡ ἡγεσία τῶν τριῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν μέσῳ τῆς Διακήρυξης τῶν Βρυξελλῶν ἔκανε ἕνα ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ βῆμα ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀποσύνδεση τῶν θρησκειῶν ἀπὸ τὶς σκόπιμες παρερμηνεῖες ἢ συγχύσεις ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴ τους ἀποστολὴ στὸν κόσμος, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πληρέστερη συνειδητοποίηση τῆς εὐθύνης τους νὰ προβάλλουν στοὺς πιστοὺς τους τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη εἰρηνικῆς συνύπαρξης τῶν λαῶν, μέσα στὰ πλαίσια τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῶν ἀνθρωπίνων

72. Βλ. «Ὁμιλία τῆς Α. Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου κατὰ τὴν Συνάντησιν τοῦ Davos (2 Φεβρουαρίου 1999): “Ἠθικὰ Διλήμματα τῆς Παγκοσμιοποιήσεως”», σ. 30, (ἡ ὑπογράμμισή δική μας).

73. Βλ. τὴν διάλεξιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου «Ὁρθοδοξία καὶ νεωτερικότης: ὄροι ἐνὸς ζωτικοῦ διαλόγου», σ. 88.

74. Βλ. ἀποσπάσματα τῆς ὁμιλίας ποὺ ἀπηύθυνε στὴν «Εὐρασιατικὴ Οἰκονομικὴ Διάσκεψιν Κορυφῆς» τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 2011 ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος στὸ <http://www.amen.gr/?op=printarticle&id=5386>.

δικαιωμάτων και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Ἡ Διακήρυξη ἀποτελεῖ καρπὸ τῆς Διαθρησκειακῆς Συνάντησης στὶς Βρυξέλες τὸ 2001 μὲ θέμα «Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ»⁷⁵. Στὴ Διακήρυξη ποὺ βρῆκε μεγάλη ἀπήχηση, ἰδιαίτερα στὴν οἰκουμενικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν οἰκοδόμησι ἐνὸς πολιτισμοῦ δίκαιης εἰρήνης, μεταξὺ ἄλλων τονίζεται:

«Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐπικράτησις τῆς εἰρήνης τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν. Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἀπλῆ τις ἀπουσία πολέμου, ἀλλὰ δῶρον μιᾶς ἀκμαίας ζωῆς. Ὑπάρχει πράγματι ἄμεσος καὶ ἀχώριστος σχέσις μεταξὺ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δικαιοσύνης... Αἱ τρεῖς ἡμέτεροι θρησκείαι ἀποδοκιμάζουν οἰανδήποτε θρησκευτικὴν δικαίωσιν βιαιῶν καὶ ἀπανθρώπων πράξεων, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δικαιοσύνης, τῆς εἰρηνικῆς συνεργασίας καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου... Οὕτως ἡ ἀποστολὴ ὄλων τῶν ἡμετέρων θρησκειῶν εἶναι νὰ προβάλλουν τὴν εἰρήνην μετ' ἐλευθερίας, δικαιοσύνης καὶ ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων... Ἡμεῖς πιστεύομεν ὅτι δέον ὅπως χρησιμοποιηθοῦν πᾶσαι οἱ ἠθικαί, πολιτικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ δυνατότητες διὰ τὴν προώθησιν μιᾶς ὀλοκληρωμένης ἀναπτύξεως ὄλων τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐθνῶν... Ἀλληλέγγυοι καὶ ἐνισχυόμενοι ἀντιστοίχως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πνευματικῶν πηγῶν, δεσμευόμεθα νὰ συνεργασθῶμεν εἰς προσπαθείας, αἱ ὁποῖαι ὀδηγοῦν εἰς τὴν εἰρήνευσιν τοῦ κόσμου...»⁷⁶.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παγκόσμιας οἰκονομικῆς κρίσης καὶ στὸ πλαίσιο τῆς οἰκουμενικῆς ἀναζήτησης γιὰ μιὰ «δίκαιη εἰρήνη» σὲ μιὰ σειρὰ σημαντικῶν ὀρθοδόξων διασκέψεων (Βουκουρέστι, Λέρος, Συρία)⁷⁷ ὑπογραμμίσθηκε ἡ

75. Βλ. «Ἡ Διαθρησκειακὴ Συνάντησις τῶν Βρυξελλῶν», *Ἐπίσκεψις*, ἔτος 32, ἀριθμ. 603, 31.12.2001, 6-21, ὅπου περιλαμβάνονται ἡ ἐναρκτήρια καὶ ἡ καταληκτικὴ ὁμιλία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου (σ. 7-17), ἡ Κοινὴ Διακήρυξις (σ. 18-21) καὶ σχόλια τοῦ Βλ. Φειδᾶ, «Ἡ Διαθρησκειακὴ Συνάντησις Κορυφῆς τῶν Βρυξελλῶν» (σ. 23-25).

76. Στὸ ἴδιο, σ. 18 (§ 1), 19 (§§ 6 καὶ 7), 20 (§§ 11 καὶ 12).

77. Βλ. ἐνδεικτικὰ γιὰ τὰ παρακάτω τὴν Ἔκθεσι «Called to Be “Craftsmen of Peace and Justice”», Inter-Orthodox Preparatory Consultation Towards the International Ecumenical Peace Convocation, Leros, Greece, 15-22 September 2009: http://www.overcomingviolence.org/fileadmin/dov/files/iepc/_expert_consultations/090921_InterOrthodoxPrepConsLerosFinalStatement.pdf, ἰδίως τῖς §§ 28, 45, 46, 47. Μία ἀπὸ τῖς εἰσηγήσεις ποὺ παρουσιάστηκαν σὲ αὐτὴ τὴ Διάσκεψιν ἦταν τοῦ π. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΚΛΑΨΗ, ποὺ παραπέμψαμε πρὶν ἀπάνω, μὲ θέμα «Peace and Peacemaking as an Interfaith and Ecumenical Vocation: An Orthodox View», *Θεολογία* 81 (2010)53-75. Βλ. ἐπίσης τὸ κείμενο τῆς Διορθόδοξης Διάσκεψις στὴ Saidnaya/Συρία «An Orthodox Contribution Toward a Theology of Just Peace»: http://www.overcomingviolence.org/fileadmin/dov/files/iepc/expert_consultations/Saydnaya%202520document%2520FINAL.pdf, ἰδίως τῖς §§ 1, 4, 7.

ανάγκη να παραμείνει ή Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀνοικτὴ στὸ διάλογο μὲ ἀνθρώπους διαφορετικῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων καὶ φιλοσοφικῶν τοποθετήσεων. Ζητήθηκε μάλιστα πέρα ἀπὸ τὴ φάση ἑνὸς θεωρητικοῦ, ἀκαδημαϊκοῦ διαλόγου νὰ συναφθοῦν σχέσεις σύμπραξης καὶ συνεργασίας μαζί τους ἀλλὰ καὶ μὲ διεθνεῖς ὀργανισμούς, μὲ ὀργανώσεις σὲ παγκόσμιο καὶ τοπικὸ ἐπίπεδο, προκειμένου νὰ γίνουν ἀποφασιστικὰ βήματα γιὰ τὴν καταπολέμηση τῶν αἰτίων κάθε μορφῆς βίας καὶ γιὰ τὴν προώθηση δίκαιης εἰρήνης στὴν ἀγορά, στὴν κοινότητα, μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ μὲ τὴ γῆ⁷⁸. Ἐπαναλαμβάνοντας τὴ γνωστὴ ἀξιωματικὴ θέση τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ θεολόγου Hans Küng⁷⁹ ὑπογράμμισαν: «Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει εἰρήνη μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ τῶν πολιτισμῶν χωρὶς νὰ ὑπάρξει εἰρήνη μεταξὺ τῶν θρησκείων καὶ ἡ εἰρήνη μεταξὺ τῶν θρησκείων ἀπαιτεῖ εἰλικρινῆ διάλογο μεταξὺ τους. Ὁ διάλογος καθιστᾷ τὶς θρησκείες ἰκανὲς νὰ ἀνακαλύψουν ἐκ νέου τὶς ἀνθρώπινες ἀξίες καὶ πρακτικὲς πού ἔχουν παραμελήσει»⁸⁰. Ἀπὸ τὶς συναντήσεις καὶ τὰ κείμενα φαίνεται ὅτι ὑπάρχει πλήρης ἐπίγνωση τοῦ ρόλου τὸν ὁποῖο οἱ σύγχρονοι καιροὶ ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὶς θρησκείες. Ὁ διάλογος καὶ ἡ συνεργασία κρίνονται λοιπὸν ἀναγκαῖα γιατί, ὅπως πιστεύεται, μποροῦν νὰ ὀδηγήσουν σὲ ἀμοιβαῖο ἐμπλουτισμὸ καὶ ἀνταλλαγὴ ἐμπειριῶν προκειμένου νὰ ἀντιμετωπιστοῦν οὐσιαστικότερα καὶ ἀποτελεσματικότερα τὰ αἴτια πού ὑποσκάπτουν τὴ δικαιοσύνη, τὴν εἰρήνη καὶ τὴ ζωὴ ὅλης τῆς δημιουργίας.

78. Ἡ Διάσκεψη στὴ Λέρο ἐστίασε τὴν προσοχὴ της στὶς 4 θεματικὲς ἐνότητες πού θὰ ἀπασχολοῦσαν καὶ τὴ «Διεθνῆ Οἰκουμενικὴ Διάσκεψη γιὰ τὴν Εἰρήνη» στὴν Τζαμάικα τὸ 2011: 1) «εἰρήνη στὴν κοινότητα - γιὰ νὰ μποροῦν ὅλοι νὰ ζοῦν ἐλεύθεροι ἀπὸ τὸ φόβο», 2) «εἰρήνη μὲ τὴ γῆ - γιὰ νὰ διαφυλαχθεῖ ἡ ζωὴ», 3) «εἰρήνη στὴν ἀγορά - γιὰ νὰ ζοῦν ὅλοι μὲ ἀξιοπρέπεια», 4) «εἰρήνη μεταξὺ τῶν λαῶν - γιὰ νὰ προστατευθεῖ ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ» (βλ. τὴν Ἐκθεση «Called to Be "Craftsmen of Peace and Justice"», Inter-Orthodox Preparatory Consultation Towards the International Ecumenical Peace Convocation, μέρος III, σ. 6 κ.έ.).

79. Ὁ Ἑλβετὸς ὁμότιμος καθηγητὴς τῆς Τυβίγγης Hans Küng εἶναι ὁ πρωταγωνιστὴς τῆς πρότασης τοῦ Κοινοβουλίου τῶν Θρησκείων τοῦ Κόσμου (Parliament of the World's Religions), πού συνήλθε στὸ Σιάγκο τὸ 1993, γιὰ τὴ συγκρότηση ἑνὸς ἠθικοῦ κώδικα μὲ παγκόσμια ἐμβέλεια. Τὶς προτάσεις του τὶς εἶχε ἀναπτύξει στὸ βιβλίο του *Projekt Weltethos*, Piper, München 1990, ὅπου ἀναπτύσσει τὴν ἀξιωματικὴ θέση: «Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει εἰρήνη στὸν κόσμο χωρὶς εἰρήνη μεταξὺ τῶν θρησκείων» (Β' μέρος, σ. 98 κ.έ.) καὶ ὅτι «δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει εἰρήνη μεταξὺ τῶν θρησκείων ἂν δὲν ὑπάρχει διάλογος μεταξὺ τους» (Γ' μέρος, σ. 138 κ.έ.).

80. Τὴν Ἐκθεση «Called to Be "Craftsmen of Peace and Justice"», Inter-Orthodox Preparatory Consultation Towards the International Ecumenical Peace Convocation, Leros», σ. 8, § 45.

Σταθμὸ γιὰ τὴν οἰκουμενικὴ Ὁρθοδοξία ἀποτέλεσε ἡ Σύναξι τῶν Προκαθημένων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τὸ 2008, οἱ ὁποῖοι στὸ Μήνυμά τους⁸¹ ὑπογραμμίζουν τὴν κοινωνικὴ εὐθύνη καὶ προφητικὴ ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀπέναντι στὸ ἰσχύον σύστημα τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας καὶ τῶν διαλυτικῶν συνεπειῶν τοῦ ἀτομικοῦ. Ταυτόχρονα, οἱ Προκαθημένοι ἐκφράζουν ἀνεπιφύλακτα τὴν ἐπιθυμία τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν νὰ συνεχίσουν τοὺς διαθησκειακοὺς διαλόγους, λαμβάνοντας ὑπόψη μαζὶ μὲ τὶς σημερινές κοινωνικοοικονομικὲς συνθήκες καὶ τὸ ὅτι ὅλες σχεδὸν οἱ κοινωνίες ἔχουν ἓνα χαρακτηριστὴρα πολυεθνικὸ, πολυπολιτισμικὸ καὶ πολυθρησκειακὸ, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ διαθησκειακὴ συνεργασία νὰ ἀποτελεῖ μονόδρομο. Ἀπὸ τὸ Μήνυμα ξεχωρίζουμε τὶς ἐξῆς παραγράφους:

«5. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, ἡ σύγχρονος μαρτυρία τῆς Ὁρθοδοξίας διὰ τὰ συνεχῶς διογκούμενα προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου καθίσταται ἐπιτακτικὴ, ὅχι μόνον διὰ τὴν ἐπισήμανσιν τῶν προκαλούντων αὐτὰ αἰτίων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἄμεσον ἀντιμετώπισιν τῶν παρεπομένων τραγικῶν συνεπειῶν τῶν. Αἱ ποικίλαι ἐθνικιστικαί, φυλετικαί, ἰδεολογικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἀντιθέσεις τροφοδοτοῦν συνεχῶς ἐπικινδύνους συγχύσεις ὅχι μόνον ὡς πρὸς τὴν ἀδιαμφισβήτητον ὄντολογικὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν θεϊαν δημιουργίαν. Ἡ ἱερότης τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου συμπίεζεται εἰς ἐπὶ μέρους διεκδικήσεις τοῦ “ἀτόμου”, ἐνῶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν λοιπὴν θεϊαν δημιουργίαν ὑποτάσσεται εἰς τὴν χρηστικὴν ἢ καὶ καταχρηστικὴν αὐθαιρεσίαν του. Αἱ διασπάσεις αὐταὶ τοῦ κόσμου εἰσάγουν ἄδικον ἀνισότητα συμμετοχῆς ἀνθρώπων ἢ καὶ λαῶν εἰς τὰ ἀγαθὰ τῆς Δημιουργίας στεροῦν δισεκατομμύρια ἀνθρώπων τῶν βασικῶν ἀγαθῶν καὶ ὀδηγοῦν εἰς ἐξαθλίωσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, προκαλοῦν μαζικὰς μεταναστεύσεις πληθυσμῶν, διεγείρουν ἐθνικιστικὰς, θρησκευτικὰς καὶ κοινωνικὰς διακρίσεις καὶ συγκρούσεις, καὶ ἀπειλοῦν τὴν παραδοσιακὴν ἐσωτερικὴν συνοχὴν τῶν κοινωνιῶν. Αἱ συνέπειαι αὐταὶ εἶναι ἐπαχθέστεραι, διότι συνδέονται ἀρρήκτως πρὸς τὴν καταστροφὴν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ ὅλου οἰκοσυστήματος.

6. Οἱ Ὁρθόδοξοι χριστιανοὶ συμμερίζονται μετὰ τῶν ἄλλων, θρησκευομένων ἢ μὴ ἀνθρώπων τοῦ πλανήτου, τὴν εὐθύνην διὰ τὴν σύγχρονον κρίσιν, διό-

81. Βλ. «Μήνυμα τῶν Προκαθημένων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, Κωνσταντινούπολις, 11.10.2008», *Ἐκκλησία* 85(2008), τεύχ. 10, 756-759.

τι ήνέχθησαν ή συνεβιβάσθησαν άκριτως και προς άκραιάς έπιλογάς του άνθρώπου χωρίς την άξιόπιστον άντιπαράθεση προς αυτάς του λόγου τής πίστεως. Έχουν, συνεπώς, και αυτοί μείζονα ύποχρέωσιν να συμβάλλουν εις την υπέρβασιν των διασπάσεων του κόσμου. Η χριστιανική διδασκαλία δια την όντολογικην ένότητα του άνθρωπίνου γένους και τής θείας δημιουργίας, ως αύτη εκφράζεται δια του όλου μυστηρίου του έν Χριστώ άπολυτρωτικού έργου, άποτελεί θεμελιώδη βάση δια την έρμηνείαν τής σχέσεως του άνθρώπου προς τον Θεόν και τον κόσμον...

8. Τò χάσμα μεταξύ πλουσίων και πτωχών διευρύνεται δραματικώς έξ αιτίας τής οικονομικής κρίσεως, ή όποία είναι συνήθως άποτέλεσμα μανιακής κερδοσκοπίας εκ μέρους οικονομικών παραγόντων και στρεβλής οικονομικής δραστηριότητας, ή όποια, στερουμένη ανθρωπολογικής διαστάσεως και ευαισθησίας, δέν έξυπηρετεί, τελικώς, τας πραγματικάς ανάγκας τής ανθρωπότητος. Βιώσιμος οικονομία είναι εκείνη, ή όποία συνδυάζει την άποτελεσματικότητα με την δικαιοσύνην και την κοινωνικην άλληλεγγύην»⁸².

Συμπερασματικά· ή έποικοδομητική ενεργοποίηση τής θρησκευτικής προοπτικής, πού έχει άφ' έαυτής την ικανότητα να έπηρεάζει τò βάθος τής ανθρωπίνης συνείδησης και να διαμορφώνει τή σκέψη και τò ήθος των ανθρώπων, και ή σταδιακή συνειδητοποίηση τής κοινής ευθύνης των χριστιανικών εκκλησιών και των θρησκειών, καθορίζουν τις αισιόδοξες προοπτικές για την άπό κοινού υπεράσπιση τής δικαιοσύνης, τής ειρήνης και τής άκεραιότητας τής δημιουργίας. Μαζί με την άναζήτηση συνεργασίας με την κοινωνία των πολιτών και με όλους τους άνθρώπους καλής θελήσεως παρέχουν τὰ θεμέλια για ένα έλπιδοφόρο μέλλον βασισμένο σε μιá έναλλακτική παγκοσμιοποίηση, στην όποία θα άντιστραφεί ή σημερινή διαστροφή και θα μπει τò άλογο μπροστά άπό τò κάρο, δηλαδή ό άνθρωπος και ή κοινωνία μπροστά και πάνω άπό τις άγορές και την οικονομία⁸³.

Κλείνοντας θα έπιθυμούσαμε να υπενθυμίσουμε αυτό πού ό άείμνηστος καθηγητής Νίκος Μαρσούκας κατέθεσε στην «Οίκουμενική Θεολογία» του: «Τέλος άπέναντι στα σημερινά τεκταινόμενα, έν πολλοίς σκοτεινά και τραγικά, με κυρίαρχους έντονους προβληματισμούς για τò μέλλον του κόσμου, θα μπορούσε να ύποστηρίξει κανείς με περισσή τόλμη ότι Έκκλησίες και θρησκείες

82. Στο ίδιο, σ. 757.

83. Πρβλ. Π. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Οί άμαρτίες τής οικονομίας και ή σωτηρία», σ. 3.

εἶναι ἡ ἐλπίδα τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄρκει μόνο Ἐκκλησίες καὶ θρησκείες ν' ἀπαλλαγοῦν, κατὰ τὴ θεσμικὴ τους πλευρὰ πάντοτε, ὅσο εἶναι ἐφικτὸ περισσότερο, φτάνοντας ἴσως ὡς τὸ μηδενισμό, ἀπὸ τὶς ὅποιες ἐρωτοτροπίες μὲ τὶς κάθε λογῆς ἐξουσίες. Γιατί, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ κάθε ἐξουσία ἔχει ἐκρηκτικὲς δυνάμεις κακότητος καὶ καταστροφῆς. Ἔτσι Ἐκκλησίες καὶ θρησκείες μὲ καθαρὸ καὶ ἔμπρακτο ἀντιεξουσιαστικὸ λόγο, συνάμα μὲ τὴ δημιουργία πολιτιστικῶν ἀγαθῶν, θὰ ἀποβοῦν τὸ ἀντίπαλον δέος τῆς κάθε ἐξουσίας. Κατὰ συνέπεια ἐν μέσῳ ὁδίνων καὶ ὁδυνῶν ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπότητος θὰ εἶναι ὄντως προοδευτικὴ καὶ δημιουργικὴ στὸν ἐφικτὸ καὶ ἱκανοποιητικὸ βαθμό»⁸⁴.

---

84. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, *Οἰκουμενικὴ Θεολογία*, σ. 345.